

EDITOR

John Julius Norwich

MĚSTA KTERÁ UTVÁŘELA STAROVĚKÝ SVĚT

VYŠEHRAĐ

OBSAH

Vyobrazení na titulní dvoustraně:
pohled na amfiteátr v Leptis Magna

Published by arrangement
with Thames & Hudson Ltd, London

Cities that Shaped the Ancient World © 2014
Thames & Hudson Ltd
pp. 126–31 text © Bettany Hughes
pp. 172–75 text © W. J. F. Jenner

Text of following sections appeared previously
in *The Great Cities in History*, Thames & Hudson,
2009: Uruk; Hattusa; Babylon; Nineveh; Jerusalem;
Memphis; Thebes; Carthage; Alexandria; Meroë;
Athens; Rome; Mohenjodaro; Teotihuacan; Tikal.

This edition first published in Czech Republic
in 2016 by Vyšehrad, Prague

Odborná revize:
Mgr. Zuzana Marie Kostířová, Ph.D.,
Mgr. Kateřina Šašková, Th.D.,
Prof. PhDr. Ladislav Bareš, CSc.,
Doc. PhDr. Svetislav Kostić, Dr.,
PhDr. Vladimír Liščák, CSc.,
PhDr. Pavel Titz, Ph.D.

Czech edition © 2016, Vyšehrad

Translation © 2016, Jana Šimonová,
Kateřina Zeržánová, Veronika Zeržánová,
Denis Kostomitsopoulos, Aleš Valenta

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2016 jako svou 1470. publikaci.
Odpovědný redaktor Filip Outrata
Vydání první. Stran 240
Vytiskla tiskárna C & C Offset Printing Co Ltd, Čína

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-694-9

ÚVOD 6
Vznik života ve městech
John Julius Norwich

Blízký východ 15

URUK 16
Nejstarší město na světě
Margarete van Essová

UR 20
Mezopotámské centrum moci a bohatství
Marc van de Mieroop

CHATTUŠA 24
Bašta Chetitské říše
Trevor Bryce

TRÓJA 28
Mýtus a skutečnost
Bettany Hughesová

BABYLÓN 34
Nabukadnezar a Visuté zahrady
Joan Oatesová

NINIVE 40
Paláce a chrámy asyrských králů
Julian Reade

PERSEPOLIS 44
Srdce Perské říše
Marc van de Mieroop

PERGAMON 48
Centrum helénistické kultury
Stephen Mitchell

JERUZALÉM 52
Město založené na víře
Martin Goodman

PETRA 58
Architektonický zázrak zrozený z obchodu
Jane Taylorová

EFEZ 64
Svatyně a chrám bohyně Artemidy
Stephen Mitchell

PALMÝRA 70
Mezi Římem a Persií
Nigel Pollard

Afrika

MEMFIS

Rovnováha obou zemí
Ian Shaw

THÉBY

V srdci zlatého věku Egypta
Bill Manley

AMARNA

Krátký život města slunečního boha
Barry Kemp

KARTÁGO

Fénické a římské město
Henry Hurst

ALEXANDRIE

Hlavní město řeckého Egypta
Alan B. Lloyd

MEROE

Núbijské královské město
Robert Morkot

LEPTIS MAGNA

Majestát a krása v severní Africe
Nigel Pollard

AKSÚM

Etiopské královské obchodní město
Matthew C. Curtis

Evropa

KNÓSSOS

Palácový komplex minojské civilizace na Krétě
Colin F. Macdonald

MYKÉNY

Paláce a hrobky králů-válečníků
Bettany Hughesová

ATHÉNY

Kolébka demokracie
Bettany Hughesová

AKRAGÁS

Město oplývající luxusem a nadbytkem
Tony Spawforth

PAESTUM

Příběh dvou kolonií
Nigel Pollard

ŘÍM

Augustovo město z kamene
Nigel Pollard

POMPEJE

Hektické provinční město římské říše
Paul Roberts

77	NÎMES	
78	A PONT DU GARD	160
	Mistrovská díla architektury a technologie <i>Simon Esmonde Cleary</i>	
	TREVÍR	164
82	Od provinčního města k císařské rezidenci <i>Simon Esmonde Cleary</i>	
88	Asie	169
	MOHENDŽODARO	170
94	Záhada civilizace v údolí Indu <i>Robin Coningham</i>	
	LIN-C'	172
96	Čínská města v Období válčících států <i>W. J. F. Renner</i>	
	SIEN-JANG	176
100	První císařské hlavní město <i>Frances Woodová</i>	
	PÁTALIPUTRA	182
104	Hlavní město maurjovské říše <i>Robin Coningham</i>	
	ANURÁDHAPURA	186
110	Ostrovní hlavní město a poutní místo <i>Robin Coningham</i>	
	Ameriky	195
115	CARAL	196
116	Dávné monumentální centrum v Peru <i>Daniel H. Sandweiss</i>	
	LA VENTA	202
122	Královské a obřadní středisko Olméků <i>Richard A. Diehl</i>	
	MONTE ALBÁN	206
126	Na vrcholu svaté hory <i>Javier Urcid</i>	
	TEOTIHUACAN	210
132	Kde plynou čas a voda <i>Susan Toby Evansová</i>	
	TIKAL	216
138	Ohnisko mayské civilizace <i>Simon Martin</i>	
	PALENQUE	220
144	Královské město mayského zlatého věku <i>George Stuart</i>	
	Mapy	226
152	Autoři	228
	Výběrová literatura	231
	Zdroje citací	235
	Zdroje ilustrací	236
	Rejstřík	237

Úvod

VZNIK ŽIVOTA VE MĚSTECH

JOHN JULIUS NORWICH

Města, která hrála klíčovou roli v dějinách starověku, byla v mnoha ohledech velmi odlišná od měst, která známe dnes, stejně jako se nám svět starověku může zdát neskutečně vzdálený tomu, ve kterém nyní žijeme. V každém případě jim však vděčíme za mnoho. Tato města totiž položila základy současného života: zrodila se v nich literatura, divadlo, malířství, sochařství a architektura. A jejich obyvatelé poprvé zakusili, jak svízelné může být soužití velkého počtu lidí na malém prostoru a postupně, po mnoho pokolení, nashromáždili vědomosti a zkušenosti, které dnes považujeme za samozřejmé.

Tato města se nicméně mezi sebou významně lišila – evropská města si v porovnání s městy na Blízkém východě a na americkém kontinentu vytvořila svůj vlastní jedinečný charakter. Důvodem je především podnebí a charakter krajiny. Zběžným pohledem na seznam měst v této knize vyjde jasně najevo jedna skutečnost: v podstatě všechna z nich se po většinu roku těšila mírnému a příznivému klimatu. Lidské bytosti, pokud mají prosperovat, potřebují teplo. Obyvatelstvo starověkých měst bylo zvyklé na změny ročních období; nejednalo se však ani tak o změnu mezi teplým a chladným obdobím, jako o střídání období dešťů a sucha – a vlhko a sucho jsou pro přežití stejně důležité.

Příznivá lokalita představovala v těchto dobách především snadný přístup k vodním zdrojům nebo místo s dostatkem dešťových srážek. Voda byla nejen nezbytná pro udržení života, byla rovněž hlavním – a v některých případech i jediným – spojením s okolním světem. Cesty, obzvláště v případech pouští na Blízkém a Středním východě, kde se zrodilo tolik původních civilizací, v podstatě neexistovaly; jediným skutečně využitelným způsobem dopravy byla doprava po vodě, nejprve po řece a později po moři. A voda měla ještě jednu výhodu, která se dá jen těžko docenit: s dostatečně bytelným plavidlem bylo možné přepravovat náklady o téměř neomezené váze. Bez Tigridu, Eufratu a Nilu by raně starověký svět nikdy nevznikl.

Mnoho měst, která uvádíme v naší knize, mělo ještě jednu obrovskou výhodu: nacházelo se u Středomořího moře. V mapách jsme jej viděli snad miliónkrát, takže si to ani neuvedomíme; pokud se však pokusíme nahlédnout na něj z odstupu, najednou zjistíme, že před sebou máme něco naprosto jedinečného a že toto moře snad bylo vytvořeno záměrně s cílem sloužit jako

Vše, co zbylo z velikého města Babylon. Letecký pohled, v pozadí je vidět řeku Eufrat. Kdysi představoval střed celého světa, poté byl mnohokrát poničen za dramatických událostí a také současnými rekonstrukcemi a konflikty.

kolébka různých kultur. Středozemní moře jako by tvořilo jednotitý celek s jednotlivými zeměmi kolem dokola, díky Gibraltarskému průlivu z něj není jedno velké stojaté jezero, díky starobylým Héraklovým sloupům je chráněno před zuřivými bouřemi Atlantského oceánu, je zásobeno čerstvou vodou a bylo, alespoň donedávna, uchráněno znečištěním. Středozemní moře omývá tři ze šesti světových kontinentů a jeho podnebí je jedno z nejmírnějších na světě. Není tedy divu, že se zde zrodily tři z nejpozoruhodnějších starověkých civilizací a že bylo svědkem zrodu nebo rozkvětu tří z nejvýznamnějších náboženství světa.

Nahoře: V Luxoru, nacházejícím se na místě starověkých Théb, ležely chrámy a osady na okraji úrodné oblasti u nilského břehu a rostla zde hojná vegetace, chrámy boha Amona se však rozkládaly v poušti.

Naproti: Reliéf zobrazující Velký Atonův chrám v Amarně, na jehož oltářích leží velké množství obětí. Takovéto kamenné objekty byly nalezeny i v Ešmúnénu za řekou, existuje však teorie, že sem byly přeneseny z Amarny.

Ovšem i v případě Středozemního moře platilo, že první přímořská města – která byla závislá spíše na moři než na řekách – se rozvinula podstatně později; v době, kdy byly založeny Athény, měl Uruk za sebou již tři tisíce let starou historii. Důvodem tohoto zpoždění ve vývoji byly dva zjevné aspekty: stavba lodí a navigace. Před rokem 2000 př. Kr. existovalo jen málo lodí, které by se mohly pyšnit tímto označením, a i po několik následujících století byly značně nespolehlivým dopravním prostředkem. V době, kdy bylo umění navigace ještě v plenkách, měli první námořníci velkou výhodu v tom, že téměř v celé východní oblasti Středozemního moře bylo možné plout z jednoho přístavu do druhého, aniž by se jim pobřeží vzdálilo z dohledu.

Nemělo však smysl zbytečně riskovat; a tak první námořníci ve Středozemním moři moudře plánovali plavby tak, aby byly co nejkratší. Námořníci se pokud možno vždy drželi severního pobřeží, u kterého se nachází mnoho orientačních bodů. Naproti tomu jižní pobřeží Středozemního moře, pobřeží Afriky, nemá orientační bod v podstatě žádný, snad kromě naprosto klíčové delty Nilu. Za ní se však opět rozkládá nedozírná poušť. Další velkolepá města se nicméně nacházela také dále od afrického pobřeží, jako například Meroe nebo Aksúm, což byla centra náboženství situovaná u obchodních cest, po kterých bylo po tomto kontinentu převáženo vzácné zboží.

Není zřejmě nijak překvapivé, že v případě nejstarších měst, o kterých bude v naší knize řeč, toho zůstalo jen málo nad zemí a informace o nich tedy máme (kromě nečetných a zlomkovitých textů) nezřídka jen díky archeologům. Civilizace starověkého Egypta

Nahoře: Mohendžodaro, „Pahorek mrtvých“, je nejzachovalejším městem starobylé civilizace v údolí Indu. Pod pevností leží rezidenční čtvrt, kde jsou domy odděleny do bloků ulicemi a uličkami.

Naproti: Akropolis – „horní město“ – je dominantou Athén a nachází se v něm několik velkolepých chrámů postavených v 5. století př. Kr., v neposlední řadě Parthenón zasvěcený bohyni Athéně, která držela ochrannou ruku nad městem. V pravé dolní části se nachází dochované divadlo, Herodovo Ódeion, postavený v 2. století po Kr.

zastoupená městy Memfis, Thébý a Amarna je nejstarší kulturou, kterou si můžeme díky dochovaným památkám, sochám, malbám a nápisům konkrétněji představit. Rovněž co se týče Athén a Říma, máme naštěstí k dispozici dostatek dochovaných památek – nemluvě o velkém množství nesmírně cenných památek literárních – abychom si mohli udělat ještě jasnější obrázek o těchto městech a o životě jejich obyvatel. Města, kterým se v této knize budeme věnovat, jsme však nevybírali na základě toho, kolik o nich víme, ale toho, do jaké míry byla v historickém kontextu důležitá.

Jen několik z nich tvoří výjimku, co se týče výše uvedených kritérií, a na místě je zřejmě uvést pár slov na zdůvodnění. Tak například jsme do knihy zařadili města, která byla obchodními centry a která prosperovala především díky svému strategickému umístění. Nejlepším příkladem je pravděpodobně Petra, neboť

do ní vedla cesta úzkým průchodem ve skalách a město tak bylo skvěle chráněno. Petra sloužila jako místo setkání a karavanního obchodu jak na severo-jihní, tak na východo-západní trase. Dalším příkladem je Palmýra: na rozdíl od Petry toto město leželo uprostřed nedozírné pouště, poskytovalo však karavanám, které putovaly mezi Persií a přístavy Středozemního moře, oázu a útočiště, a díky tomu nesmírně bohatlo.

Pětici asijských města, která jsme nakonec zařadili do našeho výběru, jsme dlouho zvažovali. Mohendžodaro, neboli „Pahorek mrtvých“, leží v ruinách po téměř čtyři tisíce let, v dobách své největší slávy však vládlo civilizaci doby bronzové v údolí řeky Indu, která se rozkládala na území o rozloze 1 300 000 km². Města Období válečnických států – v naší knize je zastupuje Lin-c’ – hrála klíčovou roli ve vývoji čínské civilizace; a jak bychom mohli do našeho výčtu nezahrnout Sien-jang, první hlavní město císařské dynastie? V 1. století př. Kr. bylo toto město snad tím nejvelkolepějším na světě. V Indii byla Pátaliputra ve 3. století př. Kr. hlavním městem maurjovské říše za vlády krále Ašóky; a starobylé buddhistické centrum Anurádhapura na Srí Lance – můj osobní favorit mezi všemi městy v knize – je jedním z nejstarších trvale obydlených měst na světě a nyní památka Světového kulturního dědictví UNESCO.

A nakonec velká města amerického kontinentu. Zde se jakýmsi záhadným způsobem předkolumbovské civilizace, především v Mexiku a Peru, navzdory relativní izolaci a oči-

Tikal, jehož věhlasné chrámy a hrobky postavené na vyvýšených podstavcích se tyčí vzhůru z deštného pralesa Guatemaly, se v současnosti stal symbolem starověké mayské kultury. Jeho početná populace kdysi nežíla v džungli, ale na obdělávaném území, kde bylo pěstováno mnoho plodin a rostlo mnoho sadů.

vidnému nedostatku komunikace se sousedními kontinenty vyvinuly v téměř stejné době jako ostatní civilizace ve světě. Americká města se samozřejmě vyvíjela poněkud jiným způsobem – tyto národy neznaly kolo, mnohdy dokonce ani písmo nebo míry a váhy, a před tím, než je přivezli konkvistadoři, ani koně. I přesto však bylo jejich umění architektury a obzvláště stavební techniky jedinečné, astronomické výpočty Mayů naprosto obdivuhodné, a mayské hieroglyfické písmo je svojí složitostí a krásou srovnatelné s egyptským.

Na závěr bych rád upozornil, že tato kniha není dokumentem, jehož cílem je popisovat dějiny lidstva. Ačkoliv musí nevyhnutelně pokrývat mnoho staletí, tato staletí jsou dávnou minulostí a jsou nám nyní tak vzdálená, že se nám může stát, že se nakonec ztratí v nedohlednu. Účelem této knihy není, na rozdíl od knih o historii, sledovat běh dějin. Kniha si klade za cíl putovat po zeměkouli a sledovat, jak bezpočet rozmanitých civilizací vzniklo a rozvíjelo se, pokoušelo se žít v pospolitosti a tvořilo tak svět starověku – stejně jako svět starověku utvářel ten náš.

AMERIKY

Americké národy se ve starověku vydaly vlastní cestou, protože nebyly ve styku s ostatními kontinenty. V Mexiku, Guatemale a Peru neměli koně ani zvířata, která by mohla nosit břemena (kromě mimořádně nevýkonných lam), měřítko ani závaží. Nevynalezli ani oblouk, což znamenalo, že bez možnosti klenby nemohli stavět do výšky. Chtěli-li vztyčit své chrámy do působivé velikosti, mohli jen postavit mohutnou mohylu nebo pyramidu a ozdobit jejich vrchol.

Olmékové se svou pokročilou kulturou byli zřejmě první významnou civilizací v Mexiku. Jejich obrovité sochy zamračených hlav jsou ohromující a velká Pyramida v La Ventě, přestože je jen 30 metrů vysoká, kdysi byla největší stavbou Mezoameriky. Zapotékové přišli o něco později, jejich civilizace začíná kolem roku 500 př. Kr. Hlavním městem byl Monte Albán, ale říše se rychle rozšiřovala. Zapotékové vyvinuli také vlastní druh hieroglyfického písma, které lze spatřit na zhruba čtyřiceti otesaných kamenech hlavního náměstí. To vše dokazuje, že to byly velice inteligentní a zajímavé národy, ale ani zdaleka se nemohly vyrovnat Mayům.

Mayové – za znalost jejichž kultury vdčíme městům Tikal a Palenque a mnoha dalším nalezištím – byli nejtalentovanější ze všech původních obyvatel starověké Ameriky. Za prvé uměli psát, místo písmen používali slabikové znaky. Matematiku založili na dvacítkové soustavě místo desítkové a dobře chápali pojem nuly. Také uměli mnohem přesněji než jejich evropští současníci měřit délku slunečního roku.

Teotihuacan s masivními pyramidami Slunce a Měsíce je – stejně jako Monte Albán a Palenque – na seznamu světového dědictví UNESCO. Aztékové v pozdějších staletích obětovali lidi tak, že vyřezávali ještě tlukoucí srdce obětí a nabízeli je bohům. (Mexická rada pro turismus tyto oběti popisuje jako „kardiectomie“.)

Všechna výše uvedená naleziště jsou v Mexiku nebo Guatemale. Caral se nachází v Peru. Archeologické práce na tomto místě byly dokončeny teprve v tomto století a mimo odborné kruhy je stále poměrně neznámé, ale obecně je město považováno za nejstarší v Novém světě.

Detail reliéfu Chrámu 21 v Palenque s vyobrazením významného krále Pakala, který městu vládl od 615 do 683 po Kr. a dal vystavět mnohé z jeho úchvatných staveb.

CARAL

Dávné monumentální centrum v Peru

DANIEL H. SANDWEISS

*Caral... středisko největšího hospodářského, společenského,
politického a náboženského ruchu své epochy.*

RUTH SHADYOVÁ, 2006

Malý kus pouštního pobřeží a úrodná údolí asi 200 km na sever od Limy v Peru jsou místem, kde poprvé rozkvetla monumentální andská architektura a urbanismus. Severo-střední pobřeží (či Norte Chico) se sestává z pěti údolí, kde se nacházejí tucty archeologických lokalit z doby pozdního předkeramického období (cca 3800–1700 př. Kr.), s mnoha obrovitými stavbami z kamene a hlíny. Objevy peruánské archeoložky Ruth Shadyové v údolí Supe prokázaly, že městský stát Caral byl zřejmě největší a nejkomplexnější, a lze ho považovat za nejstarší v obou Amerikách. Lidé zde stavěli masivní stupňovité mohyly a úchvatné stavby zhruba ve stejné době, kdy vznikaly pyramidy v egyptské Gíze.

Přestože byla lokalita archeologům známa od druhé poloviny čtyřicátých let 20. století, teprve roku 2001 se díky objevům Shadyové zjistilo, že Caral (dříve zvaný Chupacigarro Grande) pochází z pozdního předkeramického období. Udávaná doba je mezi 2400 a cca 1700 př. Kr. Takové stáří je vzhledem k rozsáhlosti naleziště a velikosti staveb obdivuhodné.

Uprostřed lokality Caral je osm pásem se skromnými příbytky a většími budovami s kamennými stěnami, dvě zapuštěná kruhová náměstí, větší množství malých a šest velkých stupňovitých mohyl postavených z vytěžených kamenů a říčních oblázků. Obřadní sály, zřejmě znaky centralizovaného náboženství, korunovaly stupňovité mohyly. Asi 300 metrů jihozápadně od střední oblasti s mohylami Caralu je místo zvané Chupacigarro, kde se nachází další zapuštěné kruhové náměstí a komplex stupňovitých mohyl. Rezipienční architektura i pozůstatky starších osídlení dokazují, že Chupacigarro a centrální část mohylového prostoru Caral je jediným nalezištěm.

Piramida Mayor (Hlavní pyramida), která byla postavena ve dvou usilovných stavebních fázích, je největší stupňovitá mohyla v centrální části caralského naleziště (160 x 150 m). Stavba má čtyři 18 metrů vysoká poschodí a rozkládá se na ploše o velikosti čtyř a půl fotbalových hřišť. I ta nejmenší mohyla v Caralu je stejně velká jako jakákoli

Pohled na Pirámide Mayor neboli Hlavní pyramidu, s kruhovým zapuštěným dvorem, na úchvatném zeleném pozadí údolí Supe a obrovského pohoří. Caral byl velikým, komplexním městem, s důmyslnou urbanistikou a plánováním v překvapivě dávné době – je to možná nejstarší městské středisko Amerik.

jiná stavba v Andách ve třetím tisíciletí před naším letopočtem. Dvě zapuštěná kruhová náměstí (o průměrech 20–40 m a hloubce 1–3 m) v centrální části Caralu a v Chupacigarro na západ se podobají nálezům na jiných místech v Údolí Supe.

Stavba pyramid v Caralu možná probíhala formou opakující se obřadní činnosti, buď sehraným úsilím různých společenských skupin z okolního regionu, nebo prací jediné centralizované městské populace. Všechny mohyly byly stavěny stejnou metodou. Nejdříve se stavěly opěrné zdi z lomového zdiva. Pak byly na staveniště dovlečeny „shikry“, otevřené pytle utkané z rákosu a naplněné říčními oblázky a stavebním rumem, a následně položeny, včetně pytle, do vnitřní strany opěrných zdí, čímž vzniklo jádro mohyly. Vnější strany kamenných zdí pak byly pečlivě pokryty mnoha vrstvami barevné omítky.

Populace městského státu Caral čítala asi několik tisíc lidí. Pečlivě navržené architektonické komplexy, práce, které bylo třeba pro postavení těchto velkých staveb, a nutnost ji organizovat, to vše napovídá, že město bylo naplánováno centrální mocí. Domy u mohyl

v centru měly zdobené, omítnuté pokoje s kamennými zdmi, zatímco v jiných částech byly domy prostší, sestavené z dřevěných sloupů, třtiny a hlíny. Tyto rozdíly naznačují, že ne všichni obyvatelé Caralu měli stejné postavení. Různé velikosti stupňovitých mohyl mohou také odrážet společenské rozdíly mezi rozličnými komplexy domů propojených s každou mohylou.

Vykopávky Shadyové ukazují, že většina živočišného proteinu, který obyvatelé přijímali, pocházela z asi 23 km na západ ležícího oceánu. Zbytek jídelníčku sestával ze směsi pěstovaných a volně rostoucích rostlin. Nejdůležitějšími plodinami byly bavlník a dýně, používané pro oděvy, síť, splávky a nádoby. K dosažení lepších sklizní se zřejmě používaly zavlažovací systémy. Exotické zboží ze vzdálených oblastí tichomořského pobřeží, And a dokonce Amazonie dokazuje, že Caral si udržoval styky s dosti odlehlými krajinami.

Předchozí strany: Asi 2 m vysoký monolit z kamene před Pirámide de la Galería (Pyramida Galerie), jednou ze šesti velkých stupňovitých mohyl v Caralu. Tyto obrovité stavby jsou obloženy kamenným zdivem, vnitřky jsou z rákosových pytlů, které obsahují kameny a suť; byly možná postaveny společnou prací všech obyvatel.

Dole: Kruhové náměstí nebo zapuštěné nádvoří před Pirámide Mayor. Soustavy obřadních sálů na vrcholu mohyl, dvory a schodiště pyramidy mohly být dějištěm rituálních procesí.

Caral byl opuštěn kolem roku 1700 př. Kr. a ostatní naleziště na Norte Chico nedlouho poté. Zánik městských civilizací pozdně předkeramického období v této oblasti způsobila zřejmě souhra zemětřesení, prudkých přívalových dešťů přicházejících s jevem El Niño a následné zanášení polí pískem, které zkomplikovalo zemědělství. Přestože zde žili lidé i poté, region si nikdy znovu nevydobył svůj někdejší význam a nespáčil takové množství monumentální výstavby jako Caral a jeho současníci ve své předčasně vyspělé komplexnosti.

LA VENTA

Královské a obřadní středisko Olméků

RICHARD A. DIEHL

*La Venta je nevyčerpatelným zdrojem
cenných archeologických předmětů.*

MIGUEL COVARRUBIAS, 1944

Toto ocenění La Venty mexickým umělcem a spisovatelem Miguelem Covarrubiasem platí dnes stejně jako před sedmdesáti lety. Avšak skutečnost, že středisko významným způsobem upozorňuje moderní společnost na roli, kterou ve vývoji světové civilizace hrály tropické oblasti, je právě tak důležitá jako předměty, jež tu byly nalezeny.

V roce 1926 se dánsko-americký výzkumník a antropolog Frans Blom a etnolog Oliver La Farge plavili na maličké motorové šalupě *Lupata* proti proudu řeky Blasillo v mexickém státě Tabasco a hledali pozůstatky mayské kultury. Jelikož se doslechli o kamenných monumentech na jakémsi ostrově uprostřed močálů záplavové planiny řeky Grijalva, doufali, že stanoví východní hranice staré mayské civilizace, jež právě tehdy začala vstupovat do zorného pole moderního vědeckého výzkumu. Avšak kameny, které našli, byly jen vágně „mayoidní“, abychom užili jejich termínu, a nijak nezapadaly do některé z uměleckých tradic známých mezoamerických kultur. Ve skutečnosti objevili pozůstatky Olméků, jejichž civilizace předcházela tu mayskou o několik století a později se stala známou jako „mateřská kultura“ Mezoameriky. „Ostrov“, nacházející se ve vyvýšeném, hustými křovisky porostlém močalovitém terénu, jež prozkoumali, tvořil kdysi zázemí olméckého centra, známého dnes jako La Venta. Mezi lety 900 a 400 př. Kr. se La Venta vyvinula v druhé takové olmécké středisko, jako nástupce tehdy již z větší části opuštěného San Lorena, situovaného západním směrem v povodí řeky Coatzacoalcas.

Následující archeologický průzkum ukázal, že staré osídlení pokrývalo přibližně 200 ha a bylo tím, co je dnes označováno za královské/obřadní středisko s nevelkým počtem (snad asi 1000) stálých obyvatel. Tito lidé tvořili elitu mnohem početnější společnosti. Svou moc, autoritu a bohatství čerpali z podpůrné populace zemědělců, rybářů a řemeslníků, kteří žili v okolí.

Města existují jak ve fyzickém světě, tak v myslích svých tvůrců a obyvatel, což je zvláště nápadné v La Ventě. Viditelné prvky městského jádra La Venty byly utvářeny jednotli-

Monumentální oltář č. 5 v La Ventě. V popředí tohoto trůnu je osoba, vystupující z výklenku či jeskyně, s dítětem na rukou v pozici, jež naznačuje prezentaci cenného předmětu. Strany oltáře zdobí scény zobrazující dospělé, kteří se pokoušejí ovládnout údajné jaguáři děti. Monument o výšce 1,54 m byl ve starých dobách těžce poškozen.

vými shluky dvorů a hliněných valů, které archeologové nazývají komplexy a jež se vyznačují zásadně symetrickým uspořádáním, orientovaným osm stupňů západně od magnetického severu. Vrcholky valů byly pravděpodobně osazeny domy a chrámy, jež měly zdi z klád a doškové střechy, ale po nichž už dávno nic nezůstalo. Kamenné skulptury, sestavené do obrazců, patří k dalším charakteristickým prvkům krajiny La Venty. Tato velkolepá umělecká díla zobrazovala olmécké vládce, božstva a nadpřirozené síly. Kameny, z nichž bylo vytesáno více než 100 soch, některé o váze mnoha tun, byly dovezeny z velké vzdálenosti, přičemž se málo uplatnila technologie, o to více však pozoruhodná technická zručnost a velký objem fyzické námahy. Mezi sochami jsou čtyři obří hlavy, nejtypičtější příklady olméckého sochařství, které možná zachycují tehdy vládnoucí panovníky nebo jejich zbožštělé předky, obrovské obdélníkové trůny („oltáře“), stély, lidské postavy v životní velikosti, vytesané do kamene kulovitého tvaru, a mnohé další lidské a zvířecí formy.

Na povrchu viditelnou část La Venty doplňovala rozsáhlá soustava podzemních hrobek, velkých a malých obětních schránek, o nichž věděl kromě těch, kteří je tam uložili, patrně jen málokdo jiný. Většina archeologů se shoduje, že tato skrytá depozita vytvářejí spolu s povrchovými konstrukcemi trojrozměrný kosmogram neboli reprezentaci univerza tak,

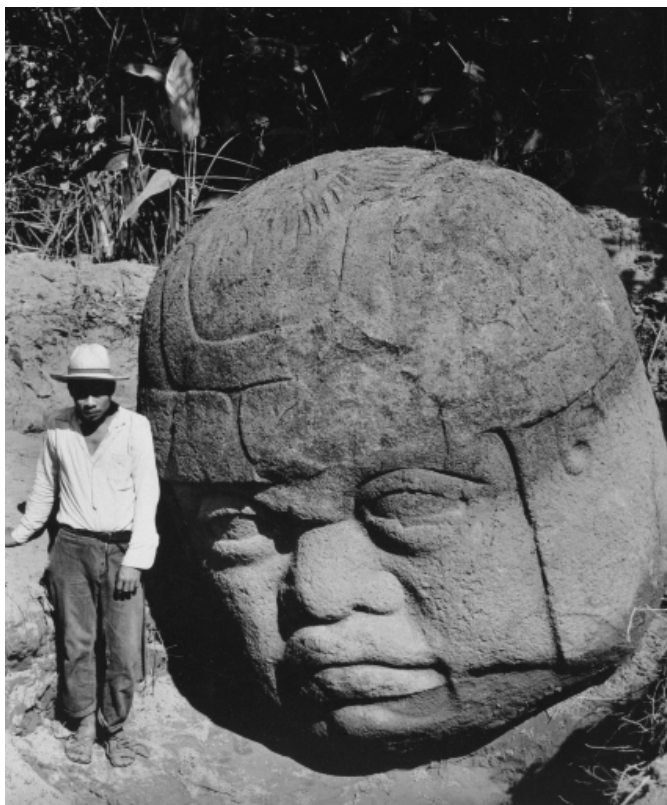

jak mu Olmékové rozuměli, avšak skutečné poselství kosmogramu a smysl jeho součástí jsou předmětem nekončících diskusí.

Velké pohřbené součásti kosmogramu obsahují čtyři velké obětní schránky, skládající se z dovezených hadcových bloků o váze několika tun, zapuštěných do zvlášť vybraných jílnů a umístěných do hlubokých jam pro uložení obětí, dále mozaikové dlažby z dioritových bloků, sestavené do složitých geometrických obrazců, jakož i hrobky. Zatímco kosti v hrobkách zetlely, zachovalo se množství šperků a ornamentů z jadeitu a dalších vzácných materiálů, jež zdobily zesnulé. Snad nejneobvyklejší z mnoha těchto pohřebních struktur je obětní depozit 4, který se skládá ze šestnácti

Nahoře: Letecký pohled na 30 m vysokou pyramidu C v La Ventě, jež dominuje celé oblasti. Hřbety a prolákliny na jejích stranách mohly vzniknout záměrně, anebo jsou jednoduše důsledkem přírodní eroze, která nastala poté, kdy bylo město před 2500 lety opuštěno.

Vpravo: Objev obří hlavy 1 na náměstí jižně od pyramidy C. Možná se jedná o portrét posledního vládce La Venty, nebo snad některého zbožštěného předka...

kamenných sošek: ty zachycují muže stojícího před kamennou zdí a pozorujícího ostatní muže, jak k němu krácejí. Tato scéna možná zobrazuje reálný obřad, jenž se konal souběžně se skutečným uložením obětí. Jadeit, perleť a další exotické materiály, použité pro zhotovení těchto šperků a figur, byly dovezeny až z dalekých zemí jako Sierra de las Minas, Guatemala, střední Mexiko a pobřeží Tichého oceánu, což dokládá rozsáhlou obchodní síť s centrem v La Ventě.

Příčiny úpadku a opuštění La Venty kolem r. 400 př. Kr. jsou nejasné. Je možné, že venkovskou populaci, na níž byli olméčtí vůdcové závislí, negativně zasáhla skutečnost, že řeky a planinu delty v okolí města zaneslo bahno. V každém případě zůstal „ostrov v bažinách“ v podstatě neobydlený až do 20. století, kdy Blom a La Farge objevili malé množství Indiánů, mluvících jazykem nahuatl, kteří hospodařili na půdě mezi džunglí zarostlými ruinami starověkého města.

MONTE ALBÁN

Na vrcholu svaté hory

JAVIER URCID

*Vše bylo prostoupeno tajemstvím, osamoceností a krajní
bezúčtostí... Vypadalo to vskutku jako město duchů.*

WILLIAM HENRY HOLMES, 1897

Monte Albán v Mexiku byl jedním z nejstarších a největších měst předkolumbovské Ameriky. Mohutné vrcholy v centru rozlehlého údolí jihozápadní Mezoameriky, tyčící se asi 400 m nad okolními aluviálními planinami, byly zvoleny kolem roku 500 př. Kr. za sídlo malého společenství. Zvláštnost tohoto osídlení spočívá ve výběru místa, protože údolí dole bylo osídleno po tisíciletí a lidé zde založili nespočetné vesnice a několik větších měst. Musely to být nějaké úmluvy, které podnítily ony první obyvatele, aby překonali obtíže s osídlením a zásobováním tak nepřístupného terénu. Vtisknout místu na vrcholu hory posvátný charakter, potvrdit územní nároky a využít jeho obranných vlastností, to vše bylo nepochybně součástí příběhu, v jehož rámci narůstaly sociální nerovnosti a regionální soupeření.

Během dvou staletí od svého založení nabyl Monte Albán charakter města, což do něj a jeho bezprostředního okolí přilákalo tisíce lidí. Městské jádro, jež mělo původně zůstat oddělené, ale schopné pojmut při zvláštních příležitostech velké množství lidí, prošlo proměnou se založením majestátního Hlavního náměstí, obklopeného na všech čtyřech stranách monumentálními budovami, vznešenými pyramidálními platformami, průchody a nádvořími. Živelný růst osídlení posléze dospěl až do nejnižších částí svahů rozličných sousedních kopců, kde obyvatelé upravovali příkrý terén, aby mohli založit políčka a obytné čtvrti. Mohutné město s červeně zbarvenými velkými fasádami a obílenými domy muselo být viditelné na kilometry daleko. A těm, kdo požívali výsady obývat jeho nejvyšší partii, se nabízel impozantní pohled na údolí dole pod sebou.

V některých částech zahrnul městský areál skalnaté výstupky jako jádra platformy; jinde bylo potřeba k vyrovnaní povrchu tisíců tun materiálu. V jednom sektoru východního podhůří byl vybudován systém zavlažovacích kanálů, jež přeměnily nehostinný terén na místo s drobnou zemědělskou produkcí, a přibližně naproti, v nejnižší položené západní části města, sloužila rozlehlá rovná prostora jako tržiště. Části města byly obehnané hradbami, vzniklými ovšem v různých dobách, za účelem kontroly vstupujících nebo obrany proti nepřátelským

Pohled na Velké náměstí
v Monte Albán od jihu.

Za středem náměstí, po pravé straně, je nádrž pro rituální hospodaření s vodou. Akropole a královský pohřební památník jsou odtud značně vzdáleny.

vpádům. Po určitou dobu existovala na Hlavním náměstí mohutná nádrž, zásobovaná přinejmenším dvěma podzemními vodními kanály, které přiváděly dešťovou vodu z plochých střech sousedních budov. Posléze byl tento systém rituálního hospodaření s vodou obřadně ukončen, ale pod jinými zastavěnými zónami na Hlavním náměstí a v jeho okolí vedly složité kanalizační systémy, jež přiváděly dešťovou vodu nejprve ke strmým korytům a poté do rezervuárů.

Mezi léty 400 př. Kr. a 200 po Kr. prováděli vládcové města expanzivní politiku a posilovali svou hospodářskou, politickou a vojenskou kontrolu nad původně autonomními obcemi v přilehlém údolí. Pomocí nápisů, vytesaných do megalitických bloků, z nichž byly vybudovány fasády velkých staveb, vysvětlovali vládcové v těchto raných dobách svému obyvatelstvu ideál komplexní vlády, aby upevňovali smysl pro komunální identitu a zároveň zakryli rodící se vnitřní nerovnosti. Na vrcholu své ekonomické a politické moci v 7. století po Kr. měl Monte Albán asi 20 000 obyvatel, kteří žili na ploše více než 8 km². Politicky město ovládalo okolní údolí a několik přilehlých oblastí.

Hliněné pohřební urny z hrobky č. 104. Obraz, umístěný při vstupu do krypty, napodobuje čtyřstrannou koncepci kosmu. Prostřední artefakt zachycuje zakladatele linie, vedoucí k „obyvateli“ hrobky. V obleku medicinmana, obklopeného čtyřmi malými zásobníky, jež symbolizují kukuřičné klasy, obrozuje člověka, pocházejícího z kukuřice.

V průběhu doby se stále mocnější metropole vnitřně zorganizovala do městských čtvrtí. Každou řídily vysoce postavené společenské skupiny, opírající se o rezidenční strukturu a přilehlý chrám s náměstím, jakož i o související zástavbu a malý pomník předků. Ve středu pěti nejmocnějších distriktů se navíc nacházelo hřiště na míčovou hru, sloužící jako divadelní scéna, na níž urození a královští válečníci sváděli fingované zápasy, které měly vypadat jako soutěžní míčové hry proti válečným zajatcům. Nejvýznamnější čtvrt' vynikala ještě více, nacházejíc se na živé Severní akropoli s velkým sníženým náměstím a okolními budovami, kde se formovala politika, uzavíraly smlouvy, vykonávala spravedlnost a provozovaly posvátné rituály. Na jejím nejvyšším a nejnepřístupnějším místě stál kolem malého nádvoří komplex čtyř svatyní, z toho tři na vrcholu vysokých pyramidálních plošin, a ve středu mezi nimi památník předků. V dosud neprobádaných hloubkách obsahují tyto svatyně pravděpodobně královské hrobky s ostatky manželských párů, které po generace jako představitelé nejmocnějších dynastií řídily osudy města. Identitu některých těchto vládců a vládkyň známe z jejich hieroglyfických pojmenování.

Jako mnohem skromnější nápodoba královského pohřebního vybavení existovaly při domácnostech níže postavených společenských skupin zděné krypty, umístěné pod jednou ze čtyř staveb kolem centrálního nádvoří a tvořící charakteristický rys většiny domů. Obvykle se vybraná pohřební stavba nacházela na západní straně, což zajišťovalo symbolické spojení mrtvého se zapadajícím sluncem. Tyto hrobky sloužily po staletí jako místa posledního odpočinku hlav rodů. Opakovaně se do nich vstupovalo při vykonávání pohřebních obřadů nebo za účelem vzývání duchů zemřelých předků. Do 4. století po Kr. sloužila reálná nebo fiktivní prestiž vysoce postavených předků jako stvrzení sociálních privilegií. Šlechta a královské rody využívaly funerálních nápisů, jež byly buď vyryty nebo vymalovány do různých částí hrobek anebo na předměty, vložené jako oběti provázející zesnulé, aby vtiskli do kolektivní paměti genealogický záznam, dokládající původ členů rodiny od velebených předků. Tato strategie pomáhala prodlužovat nebo vydobývat jejich sociální postavení. Nároky na pozemkové vlastnictví a specializované úřady, jako byli nejvyšší kněží deště a obětníci, se formovaly v rámci ideologie, která kladla důraz na zemědělskou výrobu a biologickou reprodukci šlechtických a královských rodin.

Před koncem 9. století po Kr. prožilo město politickou smrt, jež měla pro jeho okolí dalekosáhlé ekonomické a demografické důsledky. Obyvatelé pozvolna, ale nezadržitelně Monte Albán opouštěli a obce, soustředěné kolem něj, se dramatickým tempem vylidňovaly. V průběhu následujících čtyř staletí, když se centrum proměnilo v ruiny, vzpomínky na jeho velikost nadále přitahovaly poutníky, kteří zanechávali uprostřed trosek oběti. Do 15. století, kdy začaly být pocítovány hegemonické nároky aztécké říše, se tu nacházela jen malá mexická posádka. Výšiny, známé domorodcům v 17. a 18. století jako „Panský vrch“, „Jaguáří vrch“, „Vrch bohatých“ či „Quetzalí vrch“, jsou dnes součástí seznamu světového dědictví pod označením Monte Albán (Bílá hora). Původní názvy tohoto velkého osídlení však zůstanou pravděpodobně pro moderní vědu navždy skryty.

TEOTIHUACAN

Kde plynou čas a voda

SUSAN TOBY EVANSOVÁ

Bohové měli svůj počátek ... tam v Teotihuacanu.

BERNARDINO DE SAHAGÚN, 1569

Podle legend, zaznamenaných dlouho po úpadku velkého města, byl Teotihuacan místem zrodu bohů a času jako takového. Na vrcholu své slávy, přibližně v letech 100–500 po Kr., byl Teotihuacan uctíván kulturami tak odlehlými jako byla mayská, vzdálená více než 1600 km na východ. Byl v doslovném i moderním smyslu kosmopolitním městem: osou světa, kde se prolínala nebesa a podsvětí, sofistikovaným mnohonárodnostním hlavním městem s enklávami lidu z Monte Albánu v Oaxace, ležící 350 km na jihovýchod, i z nížin Mexického zálivu, 200 km východním směrem. Zdejší obchodníci rozváželi zboží do obcí po celém starověkém Mexiku a Střední Americe a teotihuacanské symboly se staly trvalými odznaky moci pro každého vládce.

Velikost Teotihuacanu korespondovala s jeho vlivem. S rozlohou více než 20 km² a s počtem snad až 100 000 obyvatel k roku 400 po Kr. to bylo až do 15. století, kdy ho překonalo hlavní město aztécké říše Tenochtitlan, největší město obou Amerik. Orientace hlavních teotihuacanských ulic a pomníků a jejich přesné rozměry a proporce prozrazují, jak velkou pozornost věnovali jeho budovatelé umístění staveb do přírodního prostředí a spirituálního kosmu. Při pohledu na půdorys města je nápadné, jak dramaticky se liší jeho moderní síťový komplex pyramid a obytných částí od spleťtých uliček, typických pro mnohá jiná starobylá města Starého a Nového světa. Síť je kladena diagonálně k přirozenému svahu návrší, na němž město leží, takže efektivně sváděla dešťovou vodu dolů po svahu městem až k linii pramenů, kde voda z nebe i ze země vtékala do systému kanálů, posvěceného státem kontrolovanými vodními chrámy. Rozvoj architektury Teotihuacanu se prolínal s vývojem městského náboženství tak, jak stavební činnost radikálně proměňovala fyzický a duchovní vztah města k základnímu zdroji, jehož byl takový nedostatek: vodě.

Vládci a architekti dokončeného Teotihuacanu možná plánovali a vystavěli město vhodné pro božstva, ale počátky osídlení v této oblasti – teotihuacanském údolí – byly pozdní a skromné, s ohledem na obtížné podnebí. Chladný a suchý kraj, vzdálený asi 40 km severovýchodně od dnešního Mexiko City a ležící v nadmořské výšce 2240 m, se vyznačoval dlouhým mrazivým obdobím, přičemž nízké roční srážky měly podobu příválových

Pyramida Slunce při pohledu z vrcholu Pyramidy Měsíce. Tato největší stavba v Teotihuacanu, a jedna z největších v obou Amerikách, byla budována v několika etapách, přičemž své konečné velikosti dosáhla v roce 225 po Kr. Když se zahledíme na její tvar na pozadí vzdáleného horského hřebene, pochopíme, že záměrem jejích tvůrců bylo napodobit horu.

dešťů, jež vyrývaly strouhy do údolních svahů. Pěstování kukuřice, nejdůležitější plodiny, proto vyžadovalo dobře promyšlenou intenzifikaci. Teotihuacanské údolí bylo nakonec osídleno přebytečnou populací z produktivnějších oblastí, jako byl teplejší a na vodu bohatší jihozápadní sektor, kde dnes leží Mexico City. Tamní největší středisko, Cuicuilco, leželo ve stínu velkých sopek. Asi před 2000 lety bylo pohřbeno pod tak vysokou vrstvou lávy, že jeho 20 m vysokou pyramidu bylo v moderní době možné vykopat pouze za pomoci sbíječek.

Poté došlo k prudkému nárůstu teotihuacanské populace. Většina badatelů se domnívá, že uprchlíci z Cuicuilca se stali v Teotihuacanu pracovní silou a že velké pyramidy z této doby byly postaveny těmito dělníky, které řídili teotihuacanští stavitelé podle plánu, přizpůsobeného zemským a nebeským charakteristikám, přičemž měl být zajištěn svod dešťové vody. Velká severojižní osa „Třída mrtvých“ (jak ji nazvala pozdější kultura) byla orientována mírně na východ od zeměpisného severu, kolmo na pohledovou linii ke značce západního horizontu v jeskyni pod Pyramidou Slunce. Může to připomínat postavení nebeských těles 11. srpna 3113 př. Kr., tedy na počátku nynějšího vesmíru, jak jej vypočítali obyvatelé Teotihuacanu, Mayové a další Mezoameričané.

Nejstarší z památek města je Pyramida Měsíce, dominující ze severu Cestě mrtvých. Pyramida Slunce ovládá střed. Poslední velké stavby vytvořily Jižní komplex, rozkročený po obou stranách cesty. Dvojice obrovských, srovnatelně velkých zastavěných prostor pokrývala plochu asi 0,5 km²: na východě byla pyramida Opeřeného hada obklopena Citadelou („Ciudadela“), na západě se proti ní vypínal Velký komplex. Mezi nimi, kolmo na Třidu mrtvých, běžela osa přímé třídy, táhnoucí se na míle daleko východním a západním směrem.

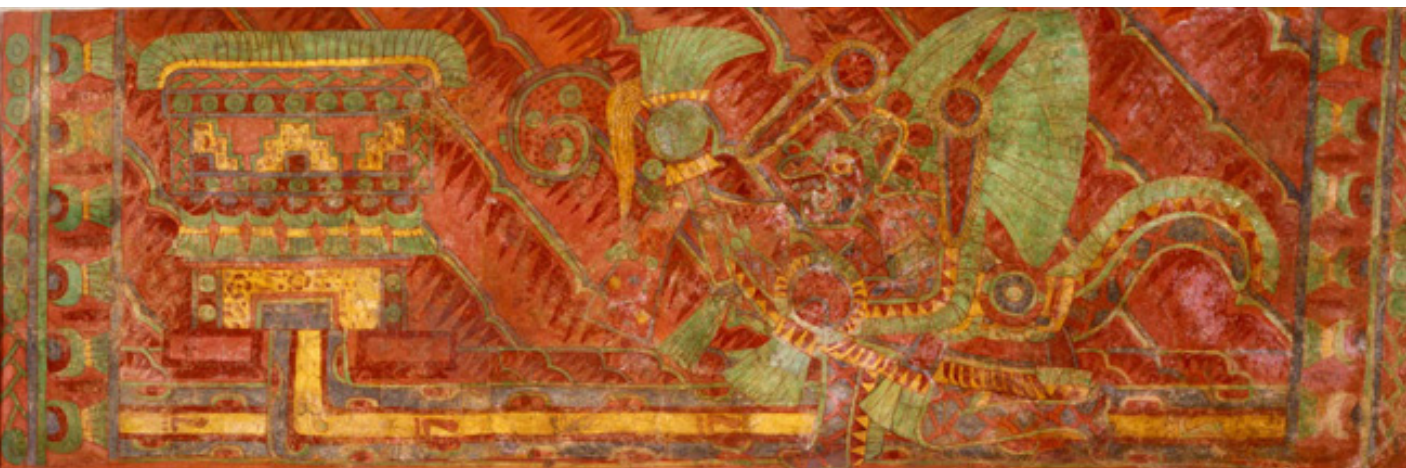
Stavba tří velkých pyramidových chrámů trvala několik století, zatímco většina obyvatelstva žila v chatrčích. Třebaže obrovský objem pyramid a jejich okolí zřetelně dokládá vysoké stavební náklady, představuje to jen malou část potřebného úsilí. Před výstavbou Jižního komplexu tekla přes staveniště největší řeka v údolí, nyní nazvaná Río de San Juan. Řeka byla v délce více než 0,5 km převedena do nového koryta, přičemž polovinou této vzdálenosti se přizpůsobila městské síťové zástavbě, když v kanalizované podobě pokračovala Třidu mrtvých, přidržujíc se severního okraje Jižního komplexu předtím, než se v průběhu 500 m obrátila k jihu a pak k západu. Poutníkům, kteří vstupovali do města ze západu, se tak nabízel úchvatný pohled, směřující přímo proti čelní fasádě pyramidy Opeřeného hada. Na jejím vrcholu jsou – v sedmi úrovních – vytesáni a vymalováni opeření hadi, ubíhající v basreliéfních pruzích souběžně s říčním kanálem.

Teotihuacanské pyramidy pod sebou ukrývají lidské ostatky, přičemž tato poslední pyramida byla zvláště draze zaplacená: v jejích útrobach jsou skryty stovky lidských obětí. Ale v průběhu několika desetiletí byla fasáda poškozena a zastřena stroze jednoduchou přístavbou, která jako kdyby měla vymazat památku na její ikonografický program a lidské životy, jež byly při stavbě obětovány. Chrám Opeřeného hada zůstával ve městě důležitým objektem, avšak následné hluboké změny otvíraly nové perspektivy duchovní a ekonomické moci.

Letecký pohled na Teotihuacan prozrazuje jeho přísnou organizaci. Tři pyramidy (od severu k jihu): Pyramida Měsíce, Slunce a Pyramida Opeřeného hada (dole uprostřed). Řada stromů, která přetíná jižní polovinu Třídy mrtvých, je řeka, která byla svedena pod zem před stavbou jižního komplexu.

Energie města se zaměřila na praktické záležitosti, zahrnující bydlení obyvatel a organizaci městského a zemědělského kanalizačního systému. Bylo vystavěno přibližně 2000 uzavřených obytných komplexů, uspořádaných v závislosti na pravoúhlé osnově městské zástavby. Veškeré tyto budovy měly tvar čtverce o straně 60 m. Jejich vnější zdi bez oken chránily vnitřní prostor, rozdělený do skupin jednopatrových příbytků, soustředěných kolem otevřeného dvora. Významně se lišily v kvalitě stavby a bohatství hmotného vybavení. Největší z nich – Komplex Třídy mrtvých, patrně administrativní palác – měřil více než 300 m. Na druhé straně sociální škály se nacházely chatrné shluky spojených příbytků nahlouchených kolem nádvoří, jako např. Tlajinga na jižním okraji města. Mezi nimi se co do velikosti a kvality nacházela obydlí výše postavených skupin jako Zacuala, Tepantitla a Tetitla. Některé soubory staveb, např. Quetzalpapalotův palác a Citadela, sloužily patrně k ubytování kněží. Kanalizační systémy, doklad sofistikovaného městského plánování, protínaly i obkružovaly obytné komplexy. Tím nejenom přispívaly ke zdraví populace, ale také zásobovaly zavlažovací systém, vycházející z městských pramenů. Produktivita tu proto byla několikanásobně vyšší než na svahových polích, závislých na dešťových srážkách. Výstavba těchto systémů, které zvýšily produkci potravin, se odehrála v důležitém okamžiku pro vývoj městské populace.

Nahoře: Jestliže jsou stylistické formy teotihuacanského nástěnného umění často pro moderního návštěvníka nepochopitelné, poselství této nástěnné kresby se evidentně týká uctívání vody. Chrám (na obrázku vlevo) je pokryt symboly bohatství a moci – jaguáří kůží, jadeitem a peřím – a z jeho vchodu prýští pramenitá voda. Jaguár, symbolizující vládu, pokorně klečí.

Vlevo: Božstvo jménem Opeřený had bylo uctíváno po celé Mezoamerice a jeho pyramidální chrám v Teotihuacanu byl třetí největší stavbou ve městě. Vytesané hlavy božstva, vystupující z rámu tvořeného pery, se jako motiv opakují v páscech po obvodu pyramidy.

Umění Teotihuacanu se svým ideovým zaměřením posunulo od Opeřeného hada, spojeného s deštěm, k jaguárům, evokujícím vodu z pramenů stejně jako moc vládců. Tyto změny se názorně promítly do maleb na zdech obytných komplexů. Jsou zde zobrazeny mnohé typy nadpřirozených bytostí právě tak jako pečlivě odění státní úředníci a představitelé náboženských kultů. Na příkladu z komplexu Tetitla je vidět jaguár ozdobený symboly moci, stojící proti vodnímu chrámu, vystavěnému nad pramenem. Oblečení jaguára i výzdoba chrámu umně kombinují vzácné a drahé materiály, jež měly po celé Mezoamerice symbolický význam. Kůže jaguárů pokrývaly trůny vládců a kotouče jadeitu patřily k nejcennějším materiálům ve starověkém Mexiku. Vršky chrámů i hlavy jaguárů byly zdobeny chocholy z dlouhých zelených per vzácného tropického ptáka quetzala.

Jadeit, jaguáří kůže a peří z quetzala přiváželi do Teotihuacanu z velkých vzdáleností obchodníci výměnou za zelený obsidián, ceněný po celé Mezoamerice. Vyváželi rovněž hrnčířské výrobky v teotihuacanském stylu. Některé byly malovanými a vyškrabováním pálené hlíny zdobenými, zkrácenými a zmenšenými verzemi nástěnných maleb. S obchodníky ale putovaly také představy o koloběhu času, oprávnění k moci a o nadvládě důležitých božstev. Některá důležitá střediska v mayské nížině – zvláště Tikal a Copán – vykazují před rokem 400 po Kr. přímý vliv Teotihuacanu, přičemž nelze vyloučit možnost nastolení panovníka s vazbou na Teotihuacan. Takové dynastické intervence netrvaly dlouho, avšak Mayové používali teotihuacanské mocenské symboly ještě stovky let poté, co započal úpadek Teotihuacanu.

Tento úpadek se odehrál po válce na počátku 6. století po Kr., jež poničila architekturu podél Třidy mrtvých. Lhostejno zda byla vyvolána vnitřní rebelií či invází zvenčí, zdevastovala životně důležité obřadní centrum města. Počet obyvatelstva prudce poklesl a ti, co přežili, se soustředili v několika okolních sídlištích, jež přetrvala po staletí a jsou dnes moderními městy, která obklopují místo světového dědictví v Teotihuacanu.

TIKAL

Ohnisko mayské civilizace

SIMON MARTIN

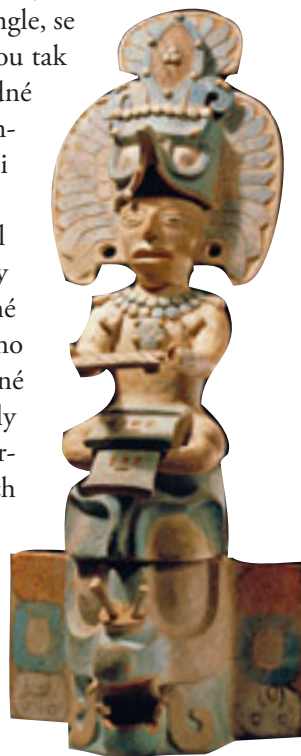
Mezi vysokými kopci, které jsme překonali, se nachází množství starých budov včetně některých, v nichž jsme rozpoznali obydlí. Ačkoli byly velmi vysoko a mně se nedostávalo sil, vyšplhal jsem k nim (byť s potížemi). Měly podobu klášterního konventu, s malými chodbičkami a mnoha obytnými místnostmi nad sebou a ... uvnitř vybičenými.

ANDRÉS DE AVENDAÑO, 1696

Františkánský bratr Andrés de Avendaño, na pokraji smrti hladem a žízní, nemaje ponětí, kde se nachází, narazil v roce 1696 v mayském lese na rozsáhlé ruiny. Třebaže oblast, kterou procházel, obsahuje zchátralé pozůstatky mnoha zaniklých měst, uvedený popis se nejvíce shoduje s Tikalem. Avendaño byl se vši pravděpodobností prvním Evropanem, který jej spatřil.

Dnes Tikal se svou ikonickou architekturou reprezentuje starou mayskou kulturu. Obrázky jeho strmých pyramid, protínajících baldachýn džungle, se objevují na všem od knižních obálek až po bankovky. Jejich siluety jsou tak atraktivní, že byly dokonce použity v úvodním dílu filmové sagy Hvězdné války. Tikal je hrdým emblémem moderní Guatemaly a stále více symbolem současných Mayů, jimž bylo nyní dovoleno, aby zde vykonávali obřady a přinášeli oběti.

Až v 19. století se objevily přesnější zprávy o Tikalu, který zůstával z velké části neprozkoumán do roku 1955, kdy zde zahájilo vykopávky muzeum Univerzity of Pennsylvania. Po 14 letech práce se vyjevil v plné šíři komplexní charakter Tikalu, kde hluboké výkopy vrhají světlo na jeho rané dějiny a soustava map ozřejmuje rozsah zdejšího osídlení. Následné projekty, zejména ty, jež řídila guatemalská vláda, rozšířily a upřesnily tento obrázek. Zvláště objevnou se ukázala být mapa, která otřásla přetrvávajícím přesvědčením o „obřadních centrech“, podle něhož se v lesích nacházely izolované shluky chrámů s malým počtem stálých obyvatel. Místo toho mapa ukázala tisíce domů, paprskovitě se rozvíhajících od centrálního jádra a utvářející model osídlení s nízkou hustotou obyvatelstva, jenž byl poté doložen v celém mayském světě. Poměrně značné množství obyvatel nežilo v husté džungli, nýbrž v obdělávané krajině, kde se pěstovala kukuřice, fazole a tykve a kterou bezpochyby doplňovaly ovocné sady a háje s užitkovými stromy.

Nahoře: Pohled na střed Tikalu z vršku Severní akropole. Chrámů 1 a 2 tvoří rámec Velkého náměstí, za jehož okrajem se nachází královský palác Hlavní akropole a obrysy nevykopaného Chrámu 5.

Vlevo: Tato keramická figurka neznámého tikalského krále vyvolává představu nádhery – exotická pera, látky a šperk z jadeitu –, do níž se kdysi tikalští vládci oblékali. Tato figurka plní funkci víčka kadidelnice, v níž bude pálen jakožto oběť bohům vonný kopál, krystalizovaná stromová pryskyřice.

Tikal byl osídlen nejméně 1800 let. Vznikl mezi lety 800 a 600 př. Kr. v podobě dvou malých vesnic na vyvýšených hřebenech, přičemž třetí ležela na obvodu močálu. Teprve asi až po r. 300 př. Kr. vznikly na vrcholcích hřebene významné stavby – velké terasy a vyvýšená náměstí Severní akropole a Komplexu ztraceného světa, což naznačuje, že se Tikal stal důležitým místem. Zůstával nicméně ve stínu měst jako Nakbe, Ichkabal a El Mirador, a to až do začátku tzv. klasického období kolem r. 200 po Kr. Tehdy nastává významný posun v mayské kultuře. Mnohá velká sídla jsou opouštěna a v těch, jež – jako např. Tikal – přežila, vzniká řada nových prvků, zejména památníky s historickými nápisy.

Severní akropole se změnila v pohřebiště tikalských králů a Velké náměstí před ní se stalo střediskem města v klasické době.

V průběhu 7. a 8. století byly vztyčeny vysoké pyramidální chrámy, z nichž některé sloužily jako královské pohřební svatyně a postaraly se o ještě dramatictější siluetu města. V téže době bylo vystavěno množství zvýšených širokých cest, které propojily vzdálenější oblasti města. Na jižní straně Velkého náměstí leží nejvýznamnější královský palác, Hlavní akropole, hustá koncentrace komor a uzavřených nádvoří, postupem doby dále upravovaná. K ní se připojovaly další velké komplexy, patrně rezidence

Detail dřevěného překladu z vnitřní svatyně Chrámů 4, nejvyšší pyramidy v Tikalu. Ukazuje tvář božské postavy, část bohatě zdobených královských nosítek, dobytých jako kořist v nepřátelském království Naranjo v roce 744.

vznesených rodin, které tvořily kruh kolem vnitřního jádra. Ve větší vzdálenosti bylo město obklopeno opevněním, sestávajícím z příkopů, chráněných valy z nakupené zeminy, které dosahovaly více než 25 km délky. Třebaže se jedná evidentně o obranný systém, je v něm mnoho mezer a žádná linie nevede k jihu. Je zřejmé, že se stavbou se započalo v čase zvláštní nouze, ale nebyla dokončena.

Nápisy vytesané do vápencových monumentů a architektonických prvků jsou běžné, ale trvalo do 70. a 80. let 20. století, než byly rozlušťeny do té míry, aby dávaly smysl. Dnes jsme schopni v hrubých obrysech zrekonstruovat historii Tikalu a nalézt důležité vazby k archeologickým poznatkům. Dokážeme dovést počátky tikalské dynastie klasické éry někam k roku 100 po Kr., kdy byl dosazen na trůn její zakladatel Yax Ehb Xook, panovník oslavovaný přinejmenším osmadvaceti svými královskými nástupci. O nejstarších králích víme jen málo, ale během vlády 14. z nich jménem Chak Tok Ich'aak máme doložené významné kontakty se vzdáleným mocným Teotihuacanem ve středním Mexiku. Několik nápisů se vztahuje k jednomu dni v roce 378 a vypráví o příjezdu kohosi jménem Sihyaj K'ahk' a smrti zmíněného Chak Tok Ich'aaka. Tyto události zřejmě zachycují svržení stávajícího tikalského režimu. O rok později se pod záštitou Sihyaj K'ahk'a ujal moci nový král; oba velmoži jsou vyobrazeni v typickém středomexickém úboru. Právě v této době zjišťujeme prudký nárůst uměleckých a řemeslných výrobků teotihuacanského stylu. Jméno otce onoho 15. tikalského krále mělo blízko k teotihuacanské tradici, takže není vyloučeno, že se jedná o panovníka této veliké metropole.

Tyto události vedly k téměř dvěma stoletím prosperity a zjevné regionální nadvlády Tikalu, jehož 21. král, Wak Chan K'awiil, byl však v roce 562 jedním ze svých protivníků na hlavu poražen. Vítězem bylo pravděpodobně tajemné „Hadí“ království, jehož hlavní město se zřejmě nacházelo až do počátku 7. století v Dzibanche, načež se přesunulo do Calakmulu. Následoval dlouhý zápas, během něhož se Tikal pokoušel obnovit své dominantní postavení. Úspěch se dostavil za vlády 26. krále Jasawa Chan K'awiila, jenž porazil Calakmul v roce 695. Nový zlatý věk Tikalu nastal poté, co Jasawův syn Yik'in Chan K'awiil porazil dva hlavní spojence Calakmulu: El Peru v roce 743 a Naranjo v roce 744, přičemž se zdá, že oba nepřátelští králové padli do zajetí.

Ale během jedné či dvou generací začal Tikal opět ztrácet své pozice, třebaže tentokrát šlo o úpadek celé oblasti, který vyvrcholil na počátku 9. století. Od té doby obyvatelstva rychle ubývalo a ustala veškerá stavební činnost včetně budování památníků. Neplatí to pouze pro menší okrajová místa, jejichž vládci vztyčovali maličké stély a nárokovali si ty samé královské tituly, jimiž se honosila tikalská linie. V Tikalu byl po dlouhé době zasvěcen poslední památník na Velkém náměstí v roce 869, ale to již byla doba konečného úpadku. Kolem roku 900 žili v Tikalu již jen tuláci bez domova.

Dnes se Tikal nachází uvnitř malého národního parku a představuje magnet pro místní turistiku. Čas ukáže, zda návštěvníci a peníze, které přinášejí, mohou zachránit tropický prales, ale naděje není velká. Neporušená příroda severní Guatemaly – ráj jaguárů, tapírů, papoušků ara a dalších exotických živočichů – rychle ustupuje těžbě dřeva a odlesňování. Motorové pily jsou možná ještě příliš daleko, aby je bylo slyšet, ale pokud větrník zachytí kouřový opar destrukce, může zadusit i oblast Tikalu.

PALENQUE

Královské město mayského zlatého věku

GEORGE STUART

Byly zde pozůstatky vzdělaného, kultivovaného a zvláštního lidu s vytříbeným vkusem, který prošel všemi stadii charakteristickými pro vzestup a pád národů; dosáhl svého zlatého věku a zanikl, téměř neznámý... Žili jsme ve zničených palácích jeho králů.

Vystoupali jsme k jeho zchátralým chrámům a rozpadlým oltářům. Kamkoli jsme přišli, spatřili jsme doklady jeho vkusu, umělecké zdatnosti, bohatství a moci.

JOHN LLOYD STEPHENS, 1841

Na základě několika málo starších zpráv se cestovatel a spisovatel John Lloyd Stephens se svým druhem architektem Frederickem Catherwoodem vypravili do Střední Ameriky a Chiapasu. Po šestiměsíční cestě do Copánu a k dalším pozoruhodným pozůstatkům mayské kultury byli zdeptáni nemocemi, hmyzem a přívalovými dešti. Přesto byl Stephens ohromen tím, co spatřil v Palenque – a právem. Od té doby uplynulo 175 let, ale dojem, jímž na návštěvníka zapůsobí velkolepá architektura Palenque, orámovaná horským pozadím, patří k tomu nejkrásnějšímu, co může nabídnout pohled na starověká města nejen v Americe, ale možná na celém světě.

Ruiny vyplňují prostor pouhých 2,2 km². Jsou natěsnány na úzkém pruhu země v polovině severního svahu Chiapaské vysočiny. Z tohoto výhodného postavení Palenque přehlíží rozlehlou a úrodnou planinu s bohatstvím říček a potůčků – Murciélagos, Otulum a další, které stékají z kopců, procházejíce městem na své cestě do Mexického zálivu, vzdáleného 145 km.

Srdci Palenque, dnes z velké části prozkoumanému, vyčištěnému a obnovenému, dominuje masivní Palác, komplexní systém klenutých průchodů, místností a nádvoří přibližně čtvercového tvaru, o rozloze asi 8000 m². Zde se tyčí proslulá věž. Poblíž jihozápadního nároží, směrem k severu a proti horskému svahu, leží Chrám nápisů a přilehlé Chrámů 12 a 13, jejichž průčelí směřuje do velkého náměstí.

Za nimi a hřištěm na míčovou hru leží Severní skupina a přilehlé budovy, které utvářejí severní hranici náměstí. Dále začíná horský svah, který směřuje dolů na planinu. Jiho-východně od paláce, za akvaduktem svádějícím vody potoka Otulum, se tyčí další dva shluky budov – Skupina kříže a sousední trojice budov směrem k jihu.

Desetiletí pečlivých vykopávek v Palenque, spolu s analýzami jednotlivých fází keramické tvorby, jakož i interpretacemi umění, architektury a hieroglyfických textů, odkrývají bohatou historii dlouhou přibližně 2000 let, od počátku prvního tisíciletí př. Kr.

Celkový pohled na Palenque v litografii Fredericka Catherwooda z roku 1844. Vlevo je vidět Palác, z nějž vystupuje věž. Ve středu se nachází vznešený Chrám nápisů. Vertikální nadsazení celého pohledu, pro Catherwoodovu práci naprosto netypické, může být důsledkem umělcovy selhávající paměti, poznamenané snad i nemocí.

až do opuštění města krátce před rokem 1000 po Kr. Původně bylo Palenque pouze jedním z mnoha malých osídlení v této oblasti, izolovanou a soběstačnou komunitou zemědělců a majitelů domů, které lákal úrodný kraj horských údolí a planiny pod nimi, jež hojně napájela voda z říček, které daly místu jeho nejstarší pojmenování „Lakamha“, tj. Velká voda. Jak plynula staletí, přibývalo vnějších kontaktů spolu s potřebami rostoucí populace. V prvních staletích po Kr. bylo dosaženo stavu, kdy se Palenque mohlo změnit v prosperující hlavní město oblasti.

Rozluštění početných, dlouhých a elegantně vyhotovených hieroglyfických nápisů v Palenque poskytlo nejúplnější obrázek, jež máme k dispozici o kosmologii starých Mayů v jejich vlastním podání. Nápis vyprávějí o Triádě, třech nadpřirozených patronech města, o božských předcích a svatých královstvích nebes, země a vody. Všechny důležité události jsou včleněny do mytické historie prostřednictvím „dlouhého počtu“. Tento složitý systém, používaný od 1. století př. Kr. až do počátku 10. století po Kr. (podle nyní užívané korelace), spočíval na poziční matematické symbolice, jež zaznamenávala v dvacítkové soustavě – oproti naší současné desítkové soustavě – počet dní, které uplynuly od 11. srpna 3113 př. Kr., mytického data posledního velkého početního cyklu.

Pět standardně používaných časových jednotek jsou b'ak'tun (144 000 dní), k'atun (7200 dní), tun (360 dní), winal (20 dní) a k'in (1 den). Podle těchto sérií dlouhého počtu doplňovali mayští písaři den a měsíc „kalendářního kola“, potvrzení dvou vzájemně se proplétajících cyklů, které se opakovaly vždy po 18 980 dnech, neboli každých 52 let v naší desítkové soustavě. Tak byli Mayové v Palenque i jinde schopni zaznamenat každý jednotlivý den nekonečně daleko do minulosti i do budoucnosti.

Texty s daty dlouhého počtu rovněž zaznamenávají jména v následnické řadě králů a královen, kteří vládli v Palenque

Nahoře: Palácový komplex byl místem, kde se odehrával život královského dvora. Většina jeho budov, nádvoří a reliéfů, které je zdobí, pochází z konce 7. století, kdy v Palenque vládl Pakal, „král králů“.

Vpravo: Jadeitová maska „červené královny“. Zdobila kostru ženy středního věku, nalezenou v sarkofágu hrobky poblíž Pakalova pohřebního chrámu; snad se jednalo o jeho manželku. Masku byla pokryta jadeitovými korálky a rumělkovou červení, jež jí propůjčila její moderní jméno.

mezi lety 431 n. l. a koncem 8. století. Vyprávějí rovněž o vojenských vítězstvích a porážkách Palenque a sousedních měst. Zvláštní problém pro Palenque se nacházel 235 km na východ – byl to jeho největší protivník Calakmul. Podle nápisu na jednom z palácových nádvoří calakmulští bojovníci napadli a dobyli Palenque 7. dubna 611. V následujících pěti letech bylo království Palenque v postavení vazala, což byl patrně okamžik nejhlubšího pádu v jeho dějinách. Brzy se však s nástupem jednoho ze skutečných hrdinů starověké Ameriky, K'inicha Janaab' Pakala II. (nebo prostě Pakala), který vládl v letech

615 až 683 po Kr., dočkalo šťastného obratu.

Za jeho vlády započal 12. října 652 „zlatý věk“ Palenque, kdy rituální kalendář dosáhl bodu 9.11.0.0.0, konce jedenáctého k'atunu dlouhého počtu. Palác byl od základů znovu vystavěn, s vyzdobenými síněmi a soukromými nádvořími nad komplexem podzemních prostor. Část této velké stavby obsahovala zvláštní komory včetně trůnní místnosti v domě E, kde je nad královským trůnem zasazena do zdi oválná tabulka, zobrazující korunovaci Pakala jeho matkou.

Rezidence královské rodiny a příslušníků dvorské elity včetně písařů a kalendářních kněží se nacházely pravděpodobně východně od paláce, na druhé straně potoka Otulum. Ve městě samém nebyly jen skupiny obydlí pro každého od zemědělců až po válečníky, ale také dílny hrnčírů, zedníků, sochařů a architektů. V době největšího rozkvětu čítala

populace Palenque až 10 000 osob. Město na vrcholu slávy si lze představit jako velké panorama s chrámy uprostřed, z nichž mnohé byly vymalovány jasnými barvami a vyzdobeny vrstvami hořících kadidelnic, jež samy o sobě představovaly jedinečné příklady řemeslnické zručnosti. Jak vypadaly neuvěřitelně pompézní a velkolepé rituály a ceremoniály na náměstích a v soukromých nádvořích, se můžeme jen dohadovat.

S prosperitou se dostavila moc. Dne 7. srpna 659 dobyly Pakalovy vojenské jednotky nedalekou východně položenou Santa Elenu a zajaly jejího vládce. Podobná vítězství, většinou nad spojenci nenáviděného Calakmulu, dokonale pomstila ponížení Palenque po porážce v roce 611. K'inich Janaahb Pakal II. zemřel 31. srpna 683. V lednu příštího roku nastoupil na trůn jeho syn K'inich Kan Bahlam. Nový král nejprve dohlédl na dokončení velkého pomníku jeho otci – Chrámu nápisů, jenž byl zasvěcen 6. července 690. Skoro 1300 let zůstala Pakalova hrobka ukryta v základně hlubokého a úzkého schodiště, jež vedlo zevnitř chrámového vrcholu dolů jeho základnou až na úroveň spodního náměstí. Archeolog Alberto Ruz ji objevil po čtyřech letech vysilujícího odklizení rumu, betonu a pozůstatků obětí. Pátrání skončilo 15. června 1952, kdy Ruz namířil svou svítilnu do komory se sarkofágem, což byl objev, který patří k největším úspěchům v mayské oblasti.

Umělecky zpracované víko, jež krylo Pakalovo posvěcené tělo, jej zobrazuje obklopeného kosmickými symboly, jak vychází jako slunce a vystupuje z jícnu podsvětí na pozadí velkého stromu, ověšeného drahokamy. Po stranách sarkofágu jsou vyobrazeni Pakalovi předkové, vystupující ze země jako stromy s bohatými plody. Tak byl mrtvý král zasazen do samého středu božského vesmíru.

Ve století následujícím po Pakalově smrti pokračovala dynastie v osobách jeho synů, synovců a vnuků. Palenque se rozrostlo o Skupinu kříže a další budovy, všechny vyzdobené mistrovskými díly sochařství a kaligrafie, které skládaly hold jejich tvůrcům a velkému uctívanému K'inichovi Janaahbu Pakalovi II.

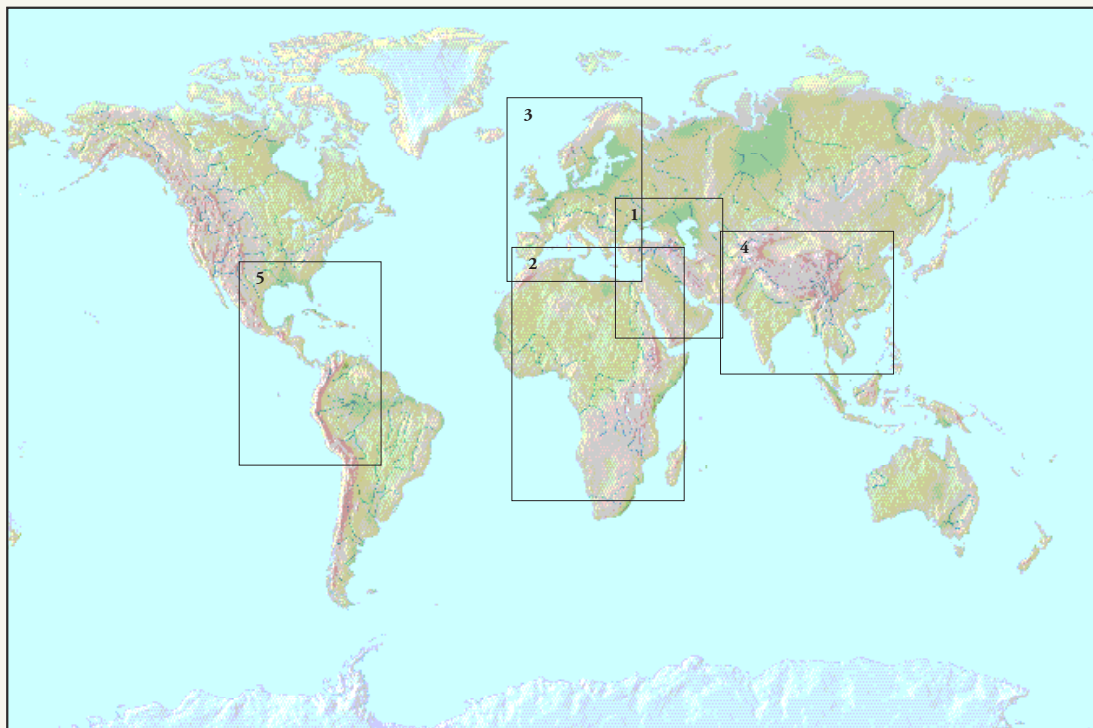
O posledních letech Palenque jako živého královského města víme málo. Poslední známý král, K'inich K'uk' Bahlam, se ujal úřadu 8. března 764 a vládl nejméně jedno desetiletí. Poté královský dvůr z neznámých příčin zanikl, protože psané záznamy ustávají. Další doklady naznačují, že zbytky obyvatelstva žily ještě nějaký čas ve starých budovách, opuštěných nobilitou. Kolem roku 850 je však již Palenque opuštěno a na příštích devět století se ztrácí z očí okolního světa.

Dnes příběh starověkého Palenque dál vystupuje z hromad trosek uprostřed města. Většina města zatím zůstává v ruinách, skryta v temných stínech lesa, tiše čekajíc, až bude moci vyplnit mezery v historii jednoho z největších sídel starověku.

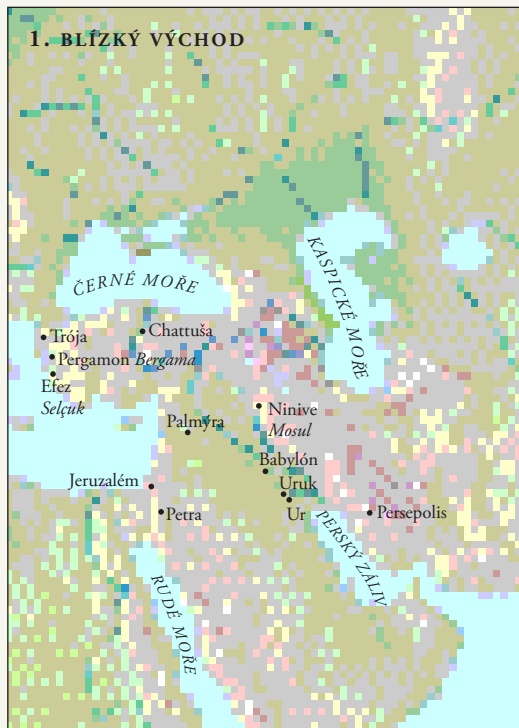
Detail vápencové tabule z Chrámu 19, zobrazující K'inich Ahkal Mo' Naahb'a, který nastoupil na trůn v Palenque 3. ledna 722. Král je oblečen do bohatého tanečního úboru z peří, který prozrazuje jemnost řezby a působivé pojednání portrétu rukama mayských umělců.

Mapy

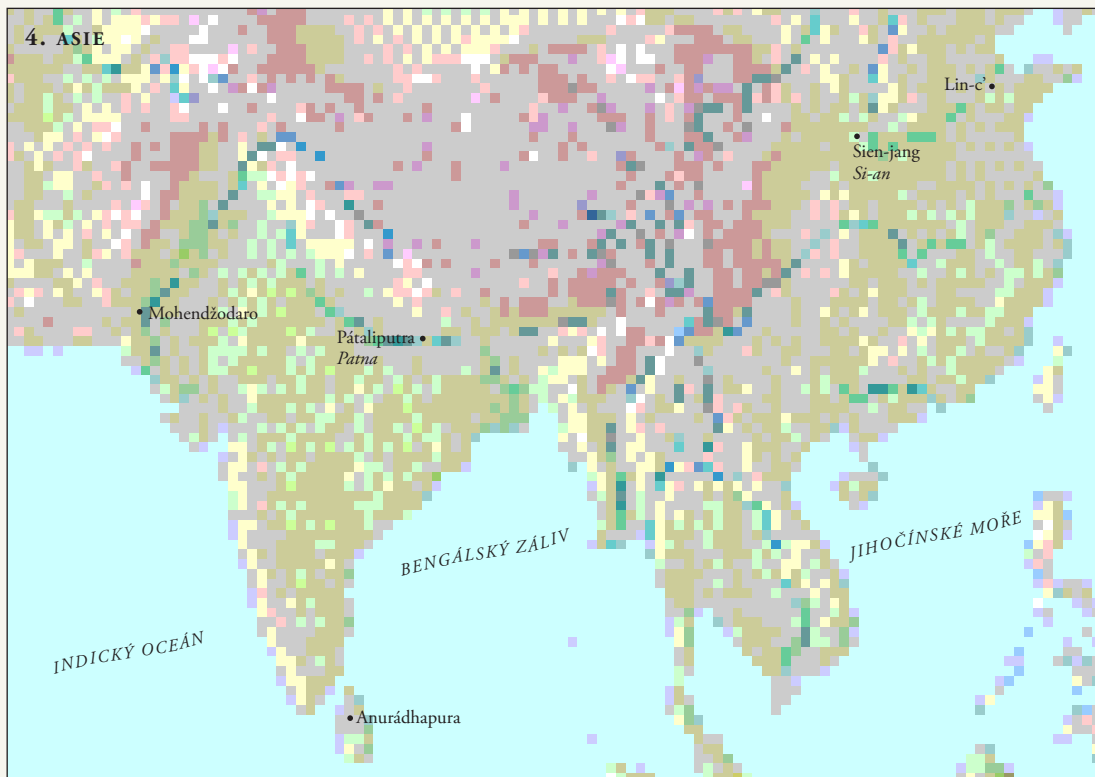
1. BLÍŽKÝ VÝCHOD

3. EVROPA

4. ASIE

Autoři

John Julius Norwich je autorem závažných studií o normanské Sicílii, Benátkách, Byzanci a Středomoří; psal také o hoře Athos, Sahaře, anglické architektuře, Shakespearovi a jeho době, Benátkách v 19. století a papežství. Jeho paměti *Trying to Please* byly vydány v roce 2008. Od roku 1970 sestavoval každoročně antologii brožur s názvem *A Christmas Cracker* (Vánoční prskavka). Vytvořil asi 30 historických dokumentů pro televizi a pravidelně přednáší. Původně byl předsedou Colnaghi, nejstaršího obchodu s výtvarným uměním v Londýně. Dnes je čestným předsedou fondu *Venice in Peril Fund* (Ohrožené Benátky) a emeritním předsedajícím *World Monuments Fund* (Fond světových památek).

Trevor Bryce je členem Australian Academy of Humanities, emeritním profesorem University of New England v Austrálii a čestným profesorem University of Queensland. Specializuje se na historii a civilizaci dávného Blízkého východu, zejména Turecka. K jeho nejnovějším knihám patří *The Kingdom of Hittites* (Království Chetitů, 2005), *The World of the Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History* (Svět novochetitských království: politická a vojenská historie, 2012) a *Ancient Syria. A Three Thousand Year History* (Starověká Syrie. Dějiny tří tisíciletí) z roku 2014.

Simon Esmonde Cleary je profesorem římské archeologie na University of Birmingham. Prováděl rozsáhlé výzkumy v jihozápadní Francii stejně jako v Británii. Specializuje se na období pozdního Říma a přechodu do středověku. Je autorem četných knih a mnoha dalších publikací včetně *The Ending of Roman Britain* (Konec římské Británie, 1989), *Rome in the Pyrenees* (Řím v Pyrenejích, 2007), *The Roman West AD 200–500* (Západ římské říše od r. 200 před Kr. do r. 500 po Kr., 2013) a *Chedworth: Life in a Roman Villa* (Chedworth: život na římské vile, 2013).

Robin Conningham je profesorem archeologie a výkonným rektorem University of Durham. Prováděl terénní práce v jižní Asii a Íránu, vedl rozsáhlé vykopávky v Anurádhapure na Srí Lance, v pákistánské Charsaddě a Tepe Pardis v Íránu. V současnosti se podílí na řízení pětiletého průzkumu zázemí Anurádhapury a na programu průzkumu a vykopávek na Centrální planině v Íránu.

Matthew C. Curtis je antropologem se dvěma desetiletími zkušeností z výzkumu ve východní Africe, včetně řízení několika archeologických projektů v Etiopii a Eritrei. Je autorem četných vědeckých článků, týkajících se archeologie Afrického rohu, a jedním z editorů publikace *The Archaeology of Ancient Eritrea* (Archeologie starověké Eritreje), jež v roce 2008 získala knižní ocenění od Society of Africanist

Archeologists (SAfA). Curtis vyučoval na rozličných univerzitách včetně kalifornských univerzit v Los Angeles a Santa Barbara, University of Florida a University of Asmara.

Richard A. Diehl je emeritním profesorem antropologie na University of Alabama-Tuscaloosa, kde působí jako výkonný ředitel University of Alabama Museums a ředitel Alabama Museum of Natural History. Vedl archeologické výzkumy na různých místech v Mexiku včetně Tuly, San Lorenza, Tenochtitlanu a La Mojarra. Napsal mj. *Tula: The Toltec Capital of Ancient Mexico* (Tula: toltécké hlavní město starého Mexika, 1983), *In the Land of the Olmec* (V zemi Olméků – s Michaellem D. Coem, 1980) a *The Olmecs: America's First Civilisation* (Olmékové: první americká civilizace, 2004).

Margareta van Essová je vědeckou ředitelkou orientálního oddělení Německého archeologického ústavu, výkonnou ředitelkou jeho bagdátské pobočky; odpovídá za vědecký výzkum v Uruku. Soustředí se na dějiny urbanismu a – v oblasti hmotné kultury – na starověkou Mezopotámii. Je členkou několika výborů pro zachování kulturního dědictví Blízkého východu. Publikovala četné dokumenty, články a knihy.

Susan Toby Evansová je profesorkou antropologie na Penn State University. Zabývá se kulturami starověkého Mexika, zejména aztéckou. Její kniha *Ancient Mexico: Archaeology and Culture History* (Starověké Mexiko: archeologie a kulturní historie, 3. vyd., 2013) získala knižní ocenění Society for American Archaeology. Výsledky jejího výzkumu života v aztéckých palácích a dvorech byly otištěny v publikaci *Palaces of the Ancient New World* (Paláce starého Nového světa, 2004), jejíž byla koeditorkou spolu s Joanne Pillsburyovou.

Martin Goodman je profesorem židovských studií na univerzitě v Oxfordu. Je členem Wolfson College a Oxford Centre of Hebrew and Jewish Studies. Mezi jeho četné knihy patří *Řím a Jeruzalém: střet starověkých civilizací* (Rome and Jerusalem: The Clash of Ancient Civilisations, 2007).

Bettany Hughesová je oceňovanou historičkou, spisovatelkou a autorkou televizních dokumentů. Jako výzkumná pracovnice King's College věnovala svůj profesionální život výzkumu a propagaci historie a klasické kultury. Mezi její televizní seriály patří Athény: pravda o demokracii, Spartané, Helena Trojská a Když Maurové vládli v Evropě. Je autorkou bestselleru *Helen of Troy: Goddess, Princess, Whore* (Helena Trojská: bohyně, princezna, děvka, 2005), jenž byl přeložen do deseti jazyků, a vysoce ceněné práce *The Hemlock Cup: Socrates, Athens and the Search for the Good Life* (Číše bohlavu: Sókratés, Athény a hledání dobrého života, 2010). V současnosti se zabývá kulturními dějinami Istanbulu.

Henry Hurst je emeritním mimořádným profesorem klasické archeologie na univerzitě v Cambridge. Zajímá se zejména o starověká města. Od roku 1974 pracoval 25 let v Kartágu, z čehož vytěžil rozsáhlou studii o městském přístavu. Publikoval rovněž výsledky svých vykopávek ve středověkém a římském Gloucesteru a centrálním Římě.

W. J. F. Jenner je mimořádným profesorem na School of Oriental and African Studies na University of London. Již 45 let píše o čínské historii a kultuře. K jeho knihám patří *Memories of Loyang* (1981), *The Tyranny of History: The Roots of China's Crisis* (Tyranská historie: kořeny čínské krize, 1992) a četné překlady.

Barry Kemp je emeritním profesorem egyptologie na univerzitě v Cambridge. Od roku 1977 provádí výzkum a vykopávky v lokalitě Amarna. Jeho četné publikace zahrnují mnohosvazkové *Amarna Reports* (Zprávy z Amarny), standardní přehled *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization* (Starověký Egypt: anatomie civilizace, 2. vyd., 2005), a *The City of Akhenaten and Nefertiti: Amarna and its People* (Achnaton a Nefertiti: Amarna a její obyvatelé, 2013).

Alan B. Lloyd je profesorem, zaměřujícím se na výzkum, v oddělení klasických studií, dějin starověku a egyptologie na Swansea University. Mnoho let byl předsedou the Egypt Exploration Society a vydával *Journal of Egyptian Archaeology* (Časopis pro egyptskou archeologii, 1979–1985). Je autorem mnoha publikací z oblasti klasických a egyptských studií, se zvláštním důrazem na pozdní dobu v Egyptě.

Colin F. Macdonald byl správcem Knóssu pro British School of Archaeology v Athénách mezi lety 1990 a 1999, kde prováděl s přestávkami vykopávky od roku 1978. Archeologický výzkum konal také v jihozápadní Francii, východní Attice, na východní Krétě a na Kypru. Nyní žije v Athénách a na Krétě, zabývá se přípravou svých vykopávek k publikaci. Pracuje také jako vydavatel a překladatel anglických textů. Je autorem knihy *Knossos* (2005). Vystupoval v dokumentech, spojených s archeologií Kréty.

Bill Manley vyučuje starověkou egyptštinu a koptštinu na University of Glasgow a Universidad Complutense v Madridu. Je honorárním výzkumníkem University of Liverpool. Dříve působil jako vyšší kurátor pro staroegyptské sbírky v National Museums Scotland. K jeho dřívějším publikacím náleží *The Penguin Historical Atlas of Ancient Egypt* (Historický atlas starověkého Egypta, 1996), *How to read Egyptian Hieroglyphs* (Jak číst egyptské hieroglyfy: srozumitelná příručka pro samouky, s Markem Collierem, 1998), *The Seventy Great Mysteries of Ancient Egypt* (Sedmdesát záhad starověkého Egypta, jako editor, 2003) a *Egyptian Hieroglyphs for Complete Beginners* (Egyptské hieroglyfy pro úplné začátečníky, 2012).

tian Hieroglyphs for Complete Beginners (Egyptské hieroglyfy pro úplné začátečníky, 2012).

Simon Martin je mimořádným správcem amerického oddělení v University of Pennsylvania Museum. Specializuje se na historický výzkum a zařazení písemných a archeologických pramenů. S Nikolaïem Grubem napsali *Chronicle of the Maya Kings and Queens* (Kronika mayských králů a královen, 2. vyd., 2008).

Marc Van De Microop je profesorem historie na Columbia University v New Yorku. Jeho rozsáhlá publikační činnost, týkající se mnoha aspektů starověkého světa Blízkého východu, zahrnuje např. studie *The Ancient Mesopotamian City* (Starověké mezopotámské město, 1999), *A History of the Ancient Near East ca. 3000–323 B.C.* (Dějiny starověkého Blízkého východu okolo 3000–323 př. Kr., 2007) a *A History of Ancient Egypt* (Dějiny starověkého Egypta) z r. 2011.

Stephen Mitchell je emeritním profesorem historie starověku na University of Exeter a členem Britské akademie. Napsal knihy *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor* (Anatolie. Země, lidé a bozi v Malé Asii, 1993) a *A History of the Later Roman Empire* (Dějiny pozdní římské říše, 2. vyd., 2014).

Robert Morkot vyučuje archeologii na University of Exeter. Jeho výzkumný zájem je soustředěn na oblast Středomoří a severovýchodní Afriky, zejména Egypta, Nubie, Súdánu a Libye. Mezi jeho publikace patří mj. *The Black Pharaohs: Egypt's Nubian Rulers* (Černí faraoni: nubijští vládci Egypta, 2000) a *Historical Dictionary of Ancient Egyptian Warfare* (Historický slovník starověkého egyptského válečnictví, 2003).

Joan Oatesová je archeoložka, která více než 50 let pracovala v Iráku a Sýrii. V současnosti je vedoucí výzkumníci na McDonald Institute for Archaeological Research při cambridgské univerzitě. K jejím čteným publikacím patří *The Rise of Civilization* (Vzestup civilizace, 1976), *Babylon* (opr. vyd., 2008) a *Nimrud, An Assyrian City Revealed* (Nimrud, znovuobjevené asyrské město, 2001). Vydala také množství zpráv o vykopávkách, jakož i více než 100 studií o archeologii a historii Mezopotámie. Je členkou Britské akademie.

Nigel Pollard vyučuje římskou historii a archeologii na Swansea University. Jeho výzkum je koncentrován na římskou říši, zejména její východní provincie, a rovněž úlohu římské armády. Vydal např. *Soldiers, Cities and Civilians in Roman Syria* (Vojáci, města a civilisté v římské Sýrii, 2000) a *The Complete Roman Legions* (Římské legie, s Joanne Berryovou, 2012).

Julian Reade je čestným profesorem blízkovýchodních studií na University of Copenhagen. Dříve působil v rámci nadace Wainwright na University of Oxford a jako pomocný kustod Britského muzea v Londýně. Řídil vykopávky v Iráku a Ománu. K jeho četným spisům, pojednávajícím o starověké historii, geografii, ideologii, umění a architektuře Blízkého východu, patří např. *Assyrian Sculpture* (Asyrské sochařství, 2. vyd., 1996). Publikoval také na téma vývoje moderního historického bádání a postojů k památkám.

Paul Roberts pracuje v Britském muzeu jako hlavní správce oddělení Recka a Říma a ředitel římských sbírek. Zabývá se celkově uměním a archeologií římského světa, jako badatel však zaměřuje svou pozornost na hmotnou kulturu a každodenní život obyčejných lidí. Prováděl v Itálii rozsáhlé vykopávky. Byl kurátorem velké výstavy o každodennosti obyvatel Pompejí a Herculaneu v Britském muzeu v r. 2013. Je autorem četných knih a článků, např. *The Ancient Romans, Their Lives and Their World* (Staří Římané, jejich život a svět, 2009) a *Life and Death in Pompeii and Herculaneum* (Život a smrt v Pompejích a Herculaneu, 2013).

Daniel H. Sandweiss je archeologem životního prostředí na University of Maine. Více než 35 let se ve svém bádání soustřeďuje na změnu klimatu a adaptace na klimatické proměny v přímořských oblastech Latinské Ameriky. Zkoumal prehistorii klimatického jevu El Niño, zejména v Peru, kde prováděl vykopávky na četných místech včetně centra velké pyramidy v Túcume. Sandweiss je autorem nebo editorem 20 knih, jako např. *The Pyramids of Túcume* (Pyramidy v Túcume, s Thorem Heyerdahlem a Alfredo Narváezem, 1995), jakož i článků a kapitol v knihách.

Ian Shaw je docentem egyptské archeologie na School of Archaeology, Classics and Egyptology při University of Liverpool. Prováděl vykopávky a výzkum starověkých egyptských měst Amarna a Memfis. V současnosti se zabývá archeologickým průzkumem lokality Gurob ve Fajjúmu. K jeho publikacím náleží *Ancient Egypt: A Very Short Introduction* (Starověký Egypt: stručný úvod, 2004) a *Ancient Egyptian Technology and Innovation* (Starověká egyptská technologie a inovace, 2012).

Tony Spawforth je profesorem historie starověku na Newcastle University. Napsal mj. *Greece: An Oxford Archaeological Guide* (Řecko: oxfordský archeologický průvodce, s Christopherem Mee, 2001), *The Complete Greek Temples* (Řecké chrámy, 2006), *Versailles. A Biography of a Palace* (Versailles: biografie jednoho zámku, 2008) a (jakožto spoluvydavatel) *The Oxford Classical Dictionary* (Oxfordský slovník antiky, 4. vyd., 2012). Je dobře známým průvodcem programů televizní série BBC „Ancient Voices“ (Hlasy ze starého světa).

George Stuart věnoval více než 50 let studiu mayského národa, starověkého i žijícího. Většinu života strávil v National Geographic Society jako redakční archeolog. Jeho hlavní zájem spočívá ve studiu dvousetleté a stále trvající historie výkopávek a výzkumu starých mayských sídel v Palenque a jinde. Napsal mj. *Lost Kingdoms of the Maya* (Ztracená mayská království, s Gene Stuartem, 1993) a *Palenque: Eternal City of the Maya* (Palenque: věčné město Mayů, s Davidem Stuartem, 2008).

Jane Taylorová vystudovala středověkou historii na St Andrew's University. Vyučuje, působí jako publicistka a televizní producentka, píše knihy a fotografuje. Od roku 1989 žila v Jordánsku. K jejím knihám patří *Testament to the Bushmen* (Odkaz Křovákům, 1984) a *Imperial Istanbul* (Nádherný Istanbul, nové vyd., 2007). Napsala také statě a pořídila fotografie pro několik knih, zabývajících se Jordánskem, např. *Petra and the Lost Kingdom of the Nabataeans* (Petra a ztracené království Nabatejců, nové vyd., 2012), *Jordan: Images from the Air* (Jordánsko: pohledy shora, 2005) a *Beyond the Jordan* (Zajordánsko, 2010).

Javier Urcid je mimořádným profesorem antropologie na Brandeis University. Je autorem knih *Zapotec Hieroglyphic Writing* (Hieroglyfické písmo Zapotéků, 2001) a *The Lords of Lambityeco: Political Evolution in the Valley of Oaxaca During the Xoo Phase* (Vládci v Lambityeku: politický vývoj v údolí Oaxaca v období Xoo; s Michaelem D. Lindem, 2010). Přispěl dílčími kapitoly mj. do knihy *Early Transformations of Monte Albán's Main Plaza and their Political Implications, 500 BC – AD 200* (Rané proměny Velkého náměstí v Monte Albán a jejich politické důsledky, 500 před n. l. – 200 n. l., s A. Joycem), jež je součástí sborníku *Mesoamerican Plazas: Arenas of Community Building and Power Negotiation* (Mezoamerická náměstí: prostředí, kde se utvářela společenství a vedla mocenská jednání, 2014).

Frances Woodová byla kurátorkou čínských sbírek v British Library v letech 1977–2013. Studovala čínštinu na univerzitách v Cambridge, Pekingu a Londýně. Napsala mnoho knih o čínské historii a kultuře, např. *The Forbidden City* (Zakázané město, 2005) a *The First Emperor of China* (První čínský císař, 2007). Její nejnovější práce o Steinových sbírkách zahrnují dva články v publikaci *Sir Aurel Stein: Colleagues and Collections* (sir Aurel Stein: kolegové a sbírky, ed. Helena Wangová, 2012) a – s Markem Barnardem – *The Diamond Sutra: The Story of the World's Earliest Dated Printed Book* (Démantová sútra: příběh první tištěné knihy na světě, 2010).

Výběrová literatura

Blízký Východ

Uruk

- Crüsemann, N., van Ess, M., Hilgert, M. & Salje, B., *Uruk. 5000 Jahre Megacity*. Petersberg 2013.
- George, A. R., *The Epic of Gilgamesh*. London 1999.
- Liverani, M. et al., *Uruk: The First City*. London 2006.
- Nissen, H. J., *The Early History of the Ancient Near East, 9000–2000 BC*. Chicago & London 1988.
- Nissen, H. J., Damerow, P. & Englund, R. K., *Archaic Bookkeeping. Early Writing and Techniques of Economic Administration in the Ancient Near East*. Chicago & London 1993.
- Roaf, M., *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*. Oxford 1996.

Ur

- Aruz, J. (ed.), *Art of the First Cities. The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus*. New York 2003.
- Baadsgaard, A., Monge, J., Cox, S. & Zettler, R. L., „Human Sacrifice and intentional corpse preservation in the Royal Cemetery of Ur“, *Antiquity* 85, 2011, s. 27–42.
- Woolley, L., *Ur „of the Chaldees“*, revid. a aktual. P. R. S. Moorey. London 1982.
- Zettler, R. L. & Horne, L. (eds.), *Treasures from the Royal Tombs at Ur*. Philadelphia 1998.

Chattuša

- Bryce, T. R., *Life and Society in the Hittite World*. Oxford & New York 2002, s. 230–256.
- Bryce, T. R., *The Trojans and their Neighbours*. London & New York 2006.
- Neve, P., *Hattuša Stadt der Götter und Tempel*. Mainz 1993.
- Seher, J., *Hattusha Guide: A Day in the Hittite Capital*. Istanbul 2002.

Trója

- Boedeker, D. (ed.), *The World of Troy: Homer, Schliemann and the Treasures of Priam*. Washington, DC, 1997.
- Bryce, T., *The Trojans*. London 2005.
- Fields, N., *Troy c. 1700–1250 BC*. London 2004.
- Latacz, J., *Troy and Homer: Towards a Solution of an Old Mystery*. Oxford & New York 2004.

Babylón

- Bergamini, G., „Levels of Babylon reconsidered“, *Mesopotamia* 12, 1977, s. 111–152.

- Finkel, I. L. & Seymour, M. J., *Babylon*. London 2008.
- George, A. R., „Babylon revisited: archaeology and philology in harness“, *Antiquity* 67, 1993, s. 734–746.
- Koldewey, R., *Das Wieder Erstehende Babylon*. Leipzig 1913.
- Oates, J., *Babylon* (rev. vyd.), London & New York 2008.
- Unger, E., *Babylon: Die Heilige Stadt*. Berlin 1931.

Ninive

- Cohen, A. & Kangas, S. E. (eds.), *Assyrian Reliefs from the Palace of Ashurnasirpal II: A Cultural Biography*. Hanover, NH, 2010.
- Curtis, J. E. & Reade, J. E. (eds.), *Art and Empire: Treasures from Assyria in the British Museum*. London 2000.
- Larsen, M. T., *The Conquest of Assyria: Excavations in an Antique Land*. London & New York 1996.
- Layard, A. H., *Nineveh and its Remains*. Cambridge 2013.
- Reade, J., *Assyrian Sculpture*. (2. vyd.), London 1996.
- Reade, J. E., „Ninive (Nineveh)“, in: *Reallexikon der Assyriologie*, sv. 9. Berlin & New York 2000, s. 388–433.
- Russell, J. M., *The Final Sack of Nineveh: The Discovery, Documentation, and Destruction of King Sennacherib's Throne Room*. New Haven 1998.

Persepolis

- Ghirshman, R., *The Arts of Ancient Iran from its Origins to the Time of Alexander the Great*, přel. Stuart Gilbert & James Emmons. New York 1964.
- Koch, H., *Persepolis: glänzende Hauptstadt des Perserreichs*. Mainz 2001.
- Shapur Shahbazi, A., „Persepolis“, *Encyclopaedia Iranica*. 2009. <http://www.iranicaonline.org/articles/persepolis>.
- Wheeler, M., *Flames over Persepolis: Turning Point in History*. London 1968.

Pergamon

- Erskine, A. (ed.), *A Companion to the Hellenistic World*. Oxford and Malden, MA, 2003.
- Hansen, E. V., *The Attalids of Pergamon*. Ithaca 1971.
- Koester, H. (ed.), *Pergamon. Citadel of the Gods. Archaeological Record, Literary Description and Religious Development*. Harrisburg 1998.
- Radt, W., *Pergamon. Geschichte und Bauten einer antiken Metropole*. Darmstadt 1999.
- Thonemann, P. (ed.), *Attalid Asia Minor. Money, International Relations and the State*. Oxford 2013.

Jeruzalém

- Goldhill, S., *Jerusalem, City of Longing*. Cambridge, MA, 2010.
- Goodman, M., *Rome and Jerusalem, The Clash of Ancient Civilizations*. London 2007.
- Jeremias, J., *Jerusalem in the Time of Jesus*. London 1969.
- Sebag Montefiore, S., *Jerusalem: The Biography*. London 2012.

Petra

- Bowersock, G. W., *Roman Arabia*. Cambridge, MA, 1983.
- Markoe, G. (ed.), *Petra Rediscovered: Lost City of the Nabataeans*. New York & London 2003.
- Mouton, M. & Schmid, S. G. (eds.), *Men on the Rocks: The Formation of Nabataean Petra*. Berlin 2012.
- Nehmé, L. & Wadeson, L. (eds.), *The Nabataeans in Focus: Current Archaeological Research at Petra. Supplement to the Proceedings of the Seminar for Arabian Studies 42*. Oxford 2012.
- Taylor, J., *Petra and the Lost Kingdom of the Nabataeans*. (nové vyd.) London 2012.

Efez

- Foss, C., *Ephesus After Antiquity: A Late Antique, Byzantine and Turkish City*. Cambridge 1979.
- Hanfmann, G. M. A., *From Croesus to Constantine: The Cities of Western Asia Minor and their Arts in Greek and Roman Times*. Ann Arbor 1975.
- Koester, H. (ed.), *Ephesos: Metropolis of Asia*. Cambridge, MA, 2004.
- Mitchell, S., *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor*, 2 sv., Oxford 1993.

Palmyra

- Kaizer, T., *The Religious Life of Palmyra*. Stuttgart 2002.
- Millar, M., *The Roman Near-East 31 BC – AD 337*. Cambridge, MA, 1995.
- Smith II, A. M., *Roman Palmyra: Identity, Community and State Formation*. Oxford 2013.
- Stoneman, R., *Palmyra and its Empire: Zenobia's Revolt against Rome*. Ann Arbor 1992.

Afrika**Memfis**

- Anthes, R., *Mit Rahineh*, 1956. Philadelphia, PA, 1965.
- Giddy, L., *Kom Rabi'a: The New Kingdom and Post-New Kingdom Objects*. London 1999.
- Jeffreys, D. G., *The Survey of Memphis, I: The Archaeological Report*. London 1985.
- Jeffreys, D. G., *The Survey of Memphis, V: Kom Rabi'a: The New Kingdom Settlement (Levels II–V)*. London 2006.
- Petrie, W. M. F. & Walker, J. H., *Memphis I*. London 1909.
- Petrie, W. M. F. & Walker, J. H., *The Palace of Apries (Memphis II)*. London 1909.
- Porter, B. & Moss, R. L. B., *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Statues, Reliefs, and Paintings*, sv. III, část 2. Oxford 1978, s. 830–875.

Théby

- Hornung, E., *The Valley of the Kings: Horizon of Eternity*. New York 1990.
- Lacovara, P., *The New Kingdom Royal City*. London & New York 1997.
- Nims, C. F. & Swaan, W., *Thebes of the Pharaohs: Pattern for Every City*. London 1965.
- Reeves, N. & Wilkinson, R. H., *The Complete Valley of the Kings*. London & New York 1996.
- Rhind, A. H., *Thebes: Its Tombs and their Tenants*. London 1862.
- Romer, J., *Valley of the Kings*. London 1981.
- Strudwick, H. & N., *Thebes in Egypt: A Guide to the Tombs and Temples of Ancient Luxor*. London & Ithaca, NY, 1999.
- Weeks, K., *Atlas of the Valley of the Kings: The Theban Mapping Project*. Cairo 2000.
- Wente, E. F., *Late Ramesside Letters. Studies in Ancient Oriental Civilisation*, 33. Chicago 1967.
- Wilkinson, R. H., *The Complete Temples of Ancient Egypt*. London & New York 2000.

Amarna

- Davies, N. de G., *The Rock Tombs of El Amarna*, 6 sv., London 1903–1908; repr. 2 sv., 2004.
- Freed, R. E., Markowitz, Y. J. & D'Auria, S. H. (eds.), *Pharaohs of the Sun; Akhenaten, Nefertiti, Tutankhamen*. Boston & London 1999.
- Kemp, B., *The City of Akhenaten and Nefertiti: Amarna and its People*. London & New York 2012.
- Moran, W. L., *The Amarna Letters*. Baltimore & London 1992.
- Murnane, W. J., *Texts from the Amarna Period in Egypt*. Atlanta 1995.

Kartágo

- Harden, D., *The Phoenicians*. Harmondsworth 1980.
- Lancel, S., *Carthage: A History*. Oxford 1995.
- Raven, S., *Rome in Africa*. London 1993.

Alexandrie

- Bernand, A., *Alexandrie la grande*. Paris 1998.
- Fraser, P. M., *Ptolemaic Alexandria*, 3 sv. Oxford 1972.
- Goddio, F. & Bernand, A., *Sunken Egypt: Alexandria*. London 2004.
- Walker, S. & Higgs, P., *Cleopatra of Egypt from History to Myth*. London 2001.

Meroe

- Lehner, M., *The Complete Pyramids*. London & New York 1997.

O'Connor, D., *Ancient Nubia: Egypt's Rival in Africa*. Pennsylvania 1993.

Welsby, D. A., *Kingdom of Kush: The Napatan and Meroitic Empires*. London 1996.

Leptis Magna

Birley, A. R., *Septimius Severus: The African Emperor*. London & New York, 2. vyd., 1999.

Mattingly, D. J., *Tripolitania*. London 1994.

Sears, G., *The Cities of Roman Africa*. Stroud 2010.

Aksúm

Fattovich, R., „The Development of ancient states in the northern Horn of Africa, c. 3000 BC – AD 1000: an archaeological outline“, *Journal of World Prehistory* 23, 2010, s. 145–175.

Finneran, N., *The Archaeology of Ethiopia*. London 2007.

Phillipson, D. W., *Foundations of an African Civilisation: Aksum & the Northern Horn 1000 BC – AD 1300*. Woodbridge 2012.

Schmidt, P. R., Curtis, M. C. & Teka, Z. (eds.), *The Archaeology of Ancient Eritrea*. Trenton, NJ, 2008.

Sernicola, L. & Phillipson, L., „Aksum's regional trade: new evidence from archaeological survey“, *Azania: Archaeological Research in Africa* 46 (2), 2011, s. 190–204.

Evropa

Knóssos

Cadogan, G., Hatzaki, E. & Vasilakis, A. (eds.), *Knossos: Palace, City, State*. London 2005.

Evans, A., *The Palace of Minos at Knossos*, sv. I–IV, Index. London, 1921–1936.

Macdonald, C. F., „Knossos“ in E. H. Cline (ed.), *The Oxford Handbook of the Aegean Bronze Age (ca. 3000–1000 BC)*. Oxford 2010.

Macdonald, C. F., *Knossos*. London 2005.

Pendlebury, J. D. S., *A Handbook to the Palaces of Minos, Knossos, with its Dependencies*. London 1933.

Mykény

French, E., *Mycenae: Agamemnon's Capital*. Stroud 2002.

Galaty, M. L. & Parkinson, W. A. (eds.), *Rethinking Mycenaean Palaces: New Interpretations of an Old Idea*. Los Angeles 1999.

Iakovidis, S. E. & French, E. B., *Archaeological Atlas of Mycenae*. Athens 2003.

Mylonas, G. E. & Karpodini-Dimitriadi, E., *Mycenae: A Guide to its Ruins and History*. Athens 2006.

Athény

Boardman, J., *The Parthenon and its Sculptures*. London 1985.

Camp, J. M., *The Athenian Agora. Excavations in the Heart of the Athenian Agora*. London & New York 1986.

Camp, J. M., *The Archaeology of Athens*. New Haven & London 2001.

Harris, D., *The Treasures of the Parthenon and the Erechtheion*. Oxford 1995.

Roberts, J. W., *City of Sokrates: An Introduction to Classical Athens*. London 1998.

Waterfield, R., *Athens, A History – From Ancient Ideal to Modern City*. London 2004.

Akragás

Finley, M. I., *Ancient Sicily*. (2. vyd.), London 1979.

Guido, M., *Sicily: An Archaeological Guide*. (rev. vyd.), London & New York 1979.

Holloway, R. R., *The Archaeology of Ancient Sicily*. London & New York 1991.

Spawforth, T., *The Complete Greek Temples*. London & New York 2006.

Paestum

Griffiths Pedley, J., *Paestum: Greeks and Romans in Southern Italy*. London & New York 1990.

Neer, R., *Art & Archaeology of the Greek World, c. 2500–150 BCE*. London & New York 2012.

Spawforth, T., *The Complete Greek Temples*. London & New York 2006.

Řím

Aicher, P. J., *Rome Alive. A Source-Guide to the Ancient City*, sv. 1. Wauconda, IL 2004.

Claridge, A., *Rome*. Oxford 1998.

Coulston, J. C. & Dodge, H. (ed.), *Ancient Rome: The Archaeology of the Eternal City*. Oxford 2000.

Brunt, P. A. & Moore, J. M. (ed.), *Res Gestae Divi Augusti: The Achievements of the Divine Augustus*. Oxford 1967.

Scarre, C., *Chronicle of the Roman Emperors*. London & New York 1995.

Wallace-Hadrill, A., *Augustan Rome*. Bristol 1998.

Zanker, P., *The Power of Images in the Age of Augustus*. Ann Arbor 1990.

Pompeje

Beard, M., *Pompeii: The Life of a Roman Town*. London 2008.

Berry, J., *The Complete Pompeii*. London & New York 2013.

Ling, R., *Pompeii. History, Life and Afterlife*. Stroud 2005.

Roberts, P., *Life and Death in Pompeii and Herculaneum*. London 2013.

Zanker, P., *Pompeii, Public and Private Life*. Cambridge, MA 1998.

Nîmes a Pont du Gard

Fiches, J.-L. & Veyrac, A., *Carte Archéologique de la Gaule 30/1, Nîmes*. Paris 1996.

Veyrac, A., *Nîmes Romaine et l'Eau*. Paris 2006.

Trevír

Trier, *Augustusstadt der Treverer: Stadt und Land in vor- und frühromischer Zeit*. Mainz 1984.

Trier, *Kaiserresidenz und Bischofssitz: Die Stadt in spätantiker und frühchristlicher Zeit*. Mainz 1984.

Wightman, E. M., *Roman Trier and the Treveri*. London 1970.

Asie**Mohendžodaro**

Coningham, R. A. E., „South Asia: From Early Villages to Buddhism“ in: C. J. Scarre (ed.), *The Human Past* (3. vyd.), New York & London 2013. s. 518–551.

Jansen, M., *Mohenjo-Daro: Stadt der Brunnen und Kanäle: Wasserluxus vor 4500 Jahren*. Bergisch Gladbach 1993.

Kenoyer, J. M., *Ancient Cities of the Indus Civilisation*. London 1931.

Possehl, G. L., *The Indus Civilization: A Contemporary Perspective*. Walnut Creek, CA 2002.

Lin-č'

Hsü Cho-yun, *Ancient China in Transition: An Analysis of Social Mobility, 722–222 BC*. Stanford, CA 1965.

Li Xueqin, *Eastern Zhou and Qin Civilizations*, přel. K. C. Zhang. New Haven & London 1985.

Lu Liancheng, „The Eastern Zhou and the Growth of Regionalism“, in Kwang-chih Chang and Xu Pingfang, in S. Allen (ed.), *The Formation of Chinese Civilization. An Archaeological Perspective*. New Haven, London & Beijing 2005.

Sun Tzu, *The Art of War*, přel. J. Minford. London & New York 2002.

Wu Hung, „Rethinking Warring States cities: an historical and methodological proposal“, *Journal of East Asian Archaeology*. 3.1–2 (2001), s. 237–257.

Sien-jang

Nienhauser, W., *The Grand Scribe's Records, sv. I*. Bloomington, IN 1994.

Portal, J., *The Terracotta Warriors*. London 2007.

Twitchett, D. & Loewe, M., *The Cambridge History of China, sv. 1: The Ch'in and Han Empires*. Cambridge 1986.

Wood, F., *The First Emperor of China*. London 2007.

Pátaliputra

Allchin, F. R., „Mauryan architecture and art“, in: F. R. Allchin (ed.), *The Archaeology of Early Historic South Asia*. Cambridge 1995, s. 222–273.

Chakrabati, D. K., *India: An Archaeological History*. New Delhi 1999.

Waddell, L. A., *Report on the Excavations at Pataliputra (Patna), the Palibothra of the Greeks*. Calcutta 1903.

Wheeler, M., *Early India and Pakistan*. (rev. vyd.), London 1968.

Anurádhapura

Coningham, R. A. E., *Anuradhapura, sv. I. The Site*. Oxford 1999.

Coningham, R. A. E., *Anuradhapura, sv. II. The Artefacts*. Oxford 2006.

Deraniyagala, S. U., *The Prehistory of Sri Lanka*. Colombo 1992.

Ameriky**Caral**

Sandweiss, D. H., „Early Coastal South America“, in: C. Renfrew & P. Bahn (eds.), *The Cambridge World Prehistory*. Cambridge 2014, s. 1048–1064.

Sandweiss, D. H., „Shady S., Moseley, M. E., Keefer, D. K. & Ortloff, C. R., „Environmental change and economic development in coastal Peru between 5,800 and 3,600 years ago“, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106 (2009), s. 1359–1363.

Shady Solís, R., Haas, J. & Creamer, W., „Dating Caral, a preceramic urban center in the Supe Valley on the central coast of Peru“, *Science* 292 (2001), s. 723–726.

La Venta

Covarrubias, M., „La Venta – Colossal Heads and Jaguar Gods“, *Dyn*, I, 6, 1944, s. 24–33.

Diehl, R. A., *The Olmecs: America's First Civilisation*. London & New York 2004.

González Lauck, R., „La Venta: an Olmec Capital“, in: E. P. Benson & B. de la Fuente (eds.), *Olmec Art of Ancient Mexico*. Washington, DC, 1996, s. 72–81.

Pool, C. A., *Olmec Archaeology and Early Mesoamerica*. Cambridge 2007.

Monte Albán

Blanton, R., *Monte Alban: Settlement Patterns at the Ancient Zapotec Capital*. New York 1978.

Joyce, A. A., „The Founding of Monte Albán: sacred propositions and social practices“, in: M. A. Dobres & J. Robb (eds.), *Agency in Archaeology*. London 2000, s. 71–91.

- Joyce, A. A., „The Main Plaza of Monte Albán: a life history of place“, in: B. Bowser & M. N. Zedeño (eds.), *The Archaeology of Meaningful Places*. Salt Lake City 2008, s. 32–52.
- Marcus, J. & Flannery, K. V., „The Monte Albán Synoikism“, in: *Zapotec Civilization: How Urban Society Evolved in Mexico's Oaxaca Valley*. London & New York 1996, s. 139–154.
- Winter, M., „Social Memory and the Origins of Monte Albán“, *Ancient Mesoamerica* 22 (2011), s. 393–409.

Teotihuacan

- Berrin K. & Pasztory, E. (eds.), *Teotihuacan: Art from the City of the Gods*. New York 1993.
- Headrick, A., *The Teotihuacan Trinity*. Austin 2007.
- Millon, R. (ed.), *Urbanization at Teotihuacan, Mexico*. Austin TX 1973.
- Pasztory, E., *Teotihuacan: An Experiment in Living*. Norman, OK 1997.
- Sahagún, F. B. de, *The Origin of the Gods, Book 3 of the Florentine Codex*, přel. A. J. O. Anderson & C. E. Dibble. Santa Fe 1978.
- Sempowski, M. L. & Michael, W. S., *Mortuary Practices and Skeletal Remains at Teotihuacan*, s dodatkem od R. Storeyho. Salt Lake City 1994.
- Storey, R., *Life and Death in the Ancient City of Teotihuacan: A Paleodemographic Synthesis*. Tuscaloosa, AL 1992.
- Sugiyama, S., *Human Sacrifice, Militarism, and Rulership: Materialization of State Ideology at the Feathered Serpent Pyramid, Teotihuacan*. Cambridge 2005.

Tikal

- Avendaño y Loyola, F. A., *Relation of Two Trips to Peten*, přel. C. P. Bowditch & G. Rivera. Culver City 1987.
- Harrison, P. D., *The Lords of Tikal: Rulers of an Ancient Maya City*. London & New York 1999.
- Martin, S., „In line of the founder: a view of dynastic politics at Tikal“, in: A. J. Sabloff (ed.), *Tikal: Dynasties, Foreigners, and Affairs of State*. Santa Fe & Oxford 2003, s. 3–45.
- Martin, S. & Grube, N., *Chronicle of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya*. (2. vyd.), London & New York 2008.
- Sabloff, J. A. (ed.), *Tikal: Dynasties, Foreigners, and Affairs of State*. Santa Fe & Oxford 2003.
- Webster, D. et al. „The Great Tikal Earthwork Revisited“, *Journal of Field Archaeology* 32, 2007, s. 41–64.

Palenque

- Coe, M. D., *Breaking the Maya Code*. (3. vyd.), London & New York 2011.
- Coe, M. D., *The Maya*. (8. vyd.) London & New York 2011.
- Martin, S. & Grube, N., *Chronicles of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya*. (2. vyd.) London & New York 2008.
- Stuart, D., *The Inscriptions From Temple XIX at Palenque: A Commentary*. Fotografie od J. Pérez de Lara. San Francisco 2005.
- Stuart, D. & Stuart, G., *Palenque: Eternal City of the Maya*. London & New York 2008.
- Stuart, D., <http://decipherment.wordpress.com/>.

Zdroje citací

- s. 16: přel., předml., pozn. a komentářem opatřil L. Matouš, *Epos o Gilgamešovi*. Praha 1976; s. 20: P. Michalowski, *The Lamentation over the Destruction of Sumer and Ur*. Mesopotamian Civilizations, 1. Winona Lake 1989; s. 24: cit. in: T. Bryce, *Life and Society in the Hittite World*. Oxford 2002; s. 28: Homér, *Homérová Ilias* 2, 912–14, přel. O. Vaňorný. Praha 1934; s. 32: Hérodotos, *Histories*, 1:4; s. 32: Catullus, Poem 68a, *The Poems of Gaius Valerius Catullus*, přel. F. W. Cornish. Cambridge 1904; s. 44, 47: Diodóros Sicilský, *Library of History* 17:70, přel. C. H. Oldfather. Cambridge, MA, 1989; s. 52: Plinius Starší, *Natural History* 5.70; s. 58: Strabón, *Geography* 16.4.21, 16.4.26, přel. H. L. Jones. Cambridge MA, 1917–1932; s. 64: Pausaniás, *Descriptions of Greece*, 4.31, přel. W. H. S. Jones a H. A. Ormerod. Cambridge, MA, 1918; s. 70:

- Plinius Starší, *Natural History* 5.88; s. 78: Hérodotos, *Histories* II: 99; s. 82: vybr. a přel. J. Urbánková, *Tři stálice: William Wordsworth, John Keats, P. B. Shelley*. Praha 1974; s. 87: A. H. Rhind, *Thebes: Its Tombs and their Tenants*, London 1862; s. 88: přel. W. J. Murnane, *Texts from the Amarna Period in Egypt*. Atlanta 1995; s. 96: Strabón, *Geography* 17.1.8, přel. H. L. Jones. Cambridge 1930; s. 100: Hérodotos, *Dějiny* II: 29, přel. J. Šonka, předml. napsal B. Borecký. Praha 1972; s. 104: Livius, *Dějiny* VI: 34.62.2, přel., pozn. a seznamem vl. jmen opatřil P. Kuchařský. Praha 1976; s. 111: *The Periplus of the Erythraean Sea: Travel and Trade in the Indian Ocean by a Merchant of the First Century*, přel. W. H. Schoff. London 1912; s. 116: Homér, *Odyssea* 19,175, přel. R. Mertlík, Praha 1984; s. 122: Homér, *Odyssea* 3.344, přel. R. Mertlík, Praha 1984; s. 126: Thúkýdídés, *The Peloponnesian War* 2, 38:1, přel. R. Crawley. London 1910; s. 127: Aristotelés, *The Athenian Constitution*, 5, přel. P. J. Rhodes. London 1984; s. 131:

Plútarchos, *Life of Perikles* 13, přel. J. J. Pollitt. Englewood Cliffs, NJ, 1965; s. 132: Polybios, *Histories* 9, 27; s. 137: Pindaros, *The Odes and Fragments*, přel. G. S. Conway a R. Stoneman. London 1997; s. 138: Publius Ovidius Naso, *Proměny* 15.708, přel., pozn. a seznamem vl. jmen opatřil Ferdinand Stiebitz, Praha 1967; s. 144: Suetonius Tranquillus Gaius, *Životopisy dvanácti císařů, Augustus* 28, přel., pozn. a seznamem vl. jmen opatřil B. Ryba, životopisy gramatiků, rétorů a básníků přel. a pozn. doplnila J. Nechutová, předml. napsala B. Mouchová. Praha 1998; s. 152: Statius, *Silvae* 4.4, 78–85; s. 164: Ausonius, *The Order of Noble Cities* VI; s. 170: sir John Marshall, *Illustrated London News*, 20. září 1924; s. 176: podle *The Grand Scriber's Records*, díl. 1, ed. W. H. Nienhauser. Bloomington, IN, 1994; s. 182: Claudius Aelianus. XIII: xviii, in: *Ancient India as Described in Classical Literature*, přel. J. W. M'Crimdale. London 1901; s. 186: Faxian, in: *Si-Yu-*

-Ki: Buddhist Records of the Western World, autor Hiuen Tsiang, 2 díly, přel. Samuel Beal. London 1884; s. 196: R. Shady Solís, „America's First City? The Case of Caral“, in: W. Isbell a H. Silverman (eds.), *Andean Archeology* III. New York 2006, 29; s. 202: Miguel Covarrubias, „La Venta – Colossal Heads and Jaguar Gods“, *Dyn* I, 6, 1994; s. 206: William Henry Holmes, *Archaeological Studies Among the Ancient Cities of Mexico*, část II. Chicago 1897, 218; s. 210: Fray Bernardino de Sahagún, *The Origin of the Gods. Book 3 of the Florentine Codex*, přel. a poznámky pořídil A. J. O. Anderson a C. E. Dibble. Sante Fe 1978 [1569]; s. 216: Fray Andrés de Avendaño y Loyola, *Relation of Two Trips to Peten*, přel. C. P. Bowditch a G. Rivera. Culver City 1987; s. 220: John Lloyd Stephens, *Incidents of Travel in Central America: Chiapas and Yucatan*, díl II. New York 1841, s. 356.

Zdroje ilustrací

s. 2–3: © Witr/Dreamstime.com; s. 4–5: Mortimer Rare Book Room, Smith College, Northampton, MA; s. 7: © Georg Gerster/Panos; s. 8–9: © Werner Forman Archive/Heritage Image/agefotostock.com; s. 9: Museum of Fine Arts, Boston; s. 10: © Georg Gerster/Panos; s. 11: De Agostini Picture Library/akg-images; s. 12–13 © Vladimir Korostyshevskiy/Dreamstime.com; s. 14–15: Iberfoto/AISA; s. 17, 18–19: © Nik Wheeler/Corbis; s. 19: © artefacts-berlin.de; material: German Archaeological Institute; s. 21: © Georg Gerster/Panos; s. 22: Photo Scala, Florence; s. 23: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia; s. 25: © Hans P. Szyszka/Novarc Images/agefotostock.com; s. 26: © Lebazelle/iStockphoto.com; s. 27: © Jane Taylor (www.janetaylorphotos.com); s. 29: © Hakan Öge; s. 30: Tübingen University, Troia Project and ART+COM AG, Berlin; s. 31: Gianni Dagli Orti/The Art Archive; s. 33: Museum of Fine Arts, Boston/Bridgeman Art Library; s. 35: Photo Joan Oates; s. 36–37: Photo Will Price © Thames & Hudson Ltd, London; s. 38: Photo Joan Oates; s. 39: Musée du Louvre, Paris; s. 41: De Agostini/SuperStock; s. 42: Trustees of the British Museum; s. 45: Cirani/Iberfoto/AISA; s. 46–47: J. Bedmar/Iberfoto/AISA; s. 47: Cirani/Iberfoto/AISA; s. 49: © Images & Stories; s. 50: Album/Prisma/akg-images; s. 51: © Samuel Magal; s. 53: © Walter Bibikow/agefotostock.com; s. 54: © Images & Stories; s. 55: Bible Land Pictures/akg-images; s. 56–57: © amitez/iStockphoto.com; s. 59, 60, 61, 63: © Jane Taylor (www.janetaylorphotos.com); s. 65: © Brian Janssen/agefotostock.com; s. 66: Gianni

Dagli Orti/Ephesus Archaeological Museum Selçuk, Turkey/The Art Archive; s. 67: © Omer Genc/Dreamstime.com; s. 69: Therin-Weise/DPA/Press Association Images; s. 71, 72: © Jane Taylor (www.janetaylorphotos.com); s. 73: Gianni Dagli Orti/National Museum Damascus, Syria/The Art Archive; s. 74: © (www.janetaylorphotos.com); s. 76–77: © Kenneth Garrett; s. 79: © Eugenz/Dreamstime.com; s. 80: © John Ross/Robert Harding Picture Library/agefotostock.com; s. 83, 84, 85: Kenneth Garrett; s. 86–87: The Art Archive; s. 89: Photo Gwil Owen. Courtesy The Amarna Trust; s. 90: Photo Barry Kemp. Courtesy the Amarna Trust; s. 91: Egyptian Museum, Cairo; s. 92–93: Image Metropolitan Museum of Art, New York/Art Resource/Scala, Florence; s. 95: © Sonia Halliday Photographs; s. 97: © Jane Taylor (www.janetaylorphotos.com); s. 98: Aquarelle de Jean-Claude Golvin. Musée Departemental Arles Antique © Jean Claude Golvin/Éditions Errance; s. 101: Nick Jakins after Frédéric Caillaud, *Voyage à Méroë*, Paris, 1826–1827; s. 102–103: Photo by opaxir (www.flickr.com/photos/opaxir); s. 105: © Stefan Auth/Imagebroker RF/agefotostock.com; s. 106: Gilles Mermet/akg-images; s. 107: © Nico Tondini/Robert Harding Picture Library/agefotostock.com; s. 108: Wolfgang Kaehler/SuperStock; s. 111: Yoshio Tomii/SuperStock; s. 112: Paul Springett/Still Pictures/Robert Harding; s. 113: Trustees of the British Museum; s. 114–115: © DEA/G. Nimatallah/agefotostock.com; s. 117, 118: Photo Colin F. Macdonald; s. 119: © Leonid Serebrennikov/agefotostock.com; s. 120: Photo © Tom Dempsey/Photoseek.com; s. 121: Ashmolean Museum/The Art Archive; s. 123, 124: Ira Block/National Geographic Creative; s. 125: Gianni Dagli Orti/National Archaeological Museum, Athens/The Art Archive; s. 127: Photo Scala,

Florence; s. 128–129: © Florent Reclus/agefotostock.com; s. 130: Gianni Dagli Orti/Musée du Louvre, Paris/The Art Archive; s. 131: Money Museum, Zurich (www.money-museum.com); s. 133: L. Romano/DeA Picture Library/The Art Archive; s. 134–135: © Vvoevale/Dreamstime.com; s. 135: Photo Michael Jenner; s. 136: Museo Archeologico Regionale di Agrigento, Italy; s. 139: Norton Simon Art Foundation, dar p. Nortona Simona M. 1979.52.P. Photo 2012 Norton Simon Art Foundtion; s. 140: © Perseomedusa/Dreamstime.com; s. 141: © Adam Eastland/agefotostock.com; s. 142–143: Andrea Baguzzi/akg-images; s. 145: Erich Lessing/akg-images; s. 146: De Agostini Picture Library/Scala, Florence; s. 147: Photo Scala, Florence; s. 148: © Gari Wyn Williams/agefotostock.com; s. 149: Bildarchiv Steffens/akg-images; s. 150: © Fabrizio Rugg/Zoonar/agefotostock.com; s. 153: Photo Paul Roberts; s. 154: Fotografica Foglia; s. 155: © Giovanni Lattanzi; s. 156, 157, 158: Fotografica Foglia; s. 159: © G. Dagli Orti/DEA/agefotostock.com; s. 160: Trustees of the British Museum; s. 161: Gamma-Rapho via Getty Images; s. 162: Colin Matthieu/hemis.fr/Getty Images; s. 165: © KFS/Imagebroker/agefotostock.com; s. 166: © Mikhail Markovskiy/Dreamstime.com; s. 167: Bildarchiv Monheim/akg-images; s. 168–169: © Jane Taylor (www.jane-taylorphotos.com); s. 171: © Yoshio Tomii/SuperStock; s. 175: Hebei Provincial Cultural Relics Institute, Shijiazhuang; s. 176: Xianyang Municipal Museum, Shaanxi;

s. 177: Qin Shihuang Terracotta Warriors and Horses Museum, Shaanxi; s. 178–179: Palace Museum, Beijing; s. 180: British Library, London; s. 181: Xianyang Municipal Conservation Center for Cultural Relics, Shaanxi; s. 183: Courtesy of the Oriental Museum, Durham University; s. 184: University of Washington Libraries, Special Collections, Neg. UW 36011.Photo C. Krishna Gairola; s. 185: © Luca Tettoni/Corbis; s. 187: Massimo Ripani/SIME/4Corners; s. 188: © Jane Taylor (www.janetaylorphotos.com); s. 189: Reinhard Schmid/4Corners; s. 190–191: © Michael Freeman/Corbis; s. 192–193: McPhoto/Blickwinkel/agefotostock.com; s. 194–195: © Jorge Pérez de Lara; s. 197, 198–199, 200–201 © Christopher Kleihege; s. 203, 204–205: © Kenneth Garrett; s. 205: George Steinmetz/National Geographic Creative; s. 207: Rainer Hackenberg/akg-images; s. 208: CNCA-INAH, Museo Nacional de Antropología, Mexico City; s. 211: Angelo Cavalli/SuperStock; s. 212: DigitalGlobe; s. 214: © Rafal Cichawa/Dreamstime.com; s. 215: Dumbarton Oaks, Pre-Columbian Collection, Washington, D. C.; s. 216: Museo Nacional de Arqueología y Etnología, Guatemala City; s. 217: W. E. Garrett.R/National Geographic Creative; s. 218: Museum für Völkerkunde, Basel/Werner Forman Archive; s. 221: Mortimer Rare Book Room, Smith College, Northampton, MA; s. 222–223: © Kenneth Garrett; s. 223: Hector Montaña-INAH; s. 225: © Jorge Pérez de Lara; s. 226–227 ML Design.

Rejstřík

Čísla v *kurzívě* odkazují k textům u ilustrací

Afghánistán 18, 23, 46, 188
 Agamemnón 115, 124, 125
 Agrigentum viz Akragas
 Agrippa 151, 160
 Achnaton viz Amarna
 Ailios Aristeidés 50–51
 Akragás 115, 132–137, 134, 136;
 Chrám svornosti 132, 132;
 chrám Dia Olympského 132, 134
 Aksúm 9, 77, 101, 110–113, 110,
 113; hrobky 110, 113; mince
 112, 113; rané kostely 113, 113;
 stély 110, 110
 akvadukty 43, 55, 68, 106, 147, 151,
 160, 163, 163, 220; viz též
 kanály; zavlažovací systémy

Alexandr Veliký 34, 39, 44, 47, 48,
 52, 58, 61, 77, 96, 99, 182
 Alexandrie 30, 43, 49, 75, 77, 81,
 96–99, 96, 98; faroský maják 77,
 99; královská nekropole 99;
 Músaión a knihovna 98, 99;
 ostrov Faros 98, 98, 99;
 Pompeiův sloup 96; přístavy
 96–99; Serapeion 96, 99
 Amarna 8, 11, 77, 77, 88–93;
 Malý Atonův chrám 88, 90;
 osídlené oblasti 90, 92; Severní
 palác 93; Velký Atonův chrám
 8, 90; Velký palác 88, 90, 92;
 Vnitřní město 90, 92, 93
 Amarnské dopisy 92, 93
 Amon 8, 80, 82–84, 86–88, 93, 101;
 chrámy v Karnaku 80, 83, 84
 Anitta 24
 Antipatros 61
 Antisthenés 134
 Anurádha; ministr 186; princ 186

Anurádhapura 12, 169, 169,
 186–193; klášter Abhagajiri 192,
 193; klášter Džetavana 188, 192;
 klášter Mahávihára 186, 188,
 188, 192, 193; nádrž Basawakkulam
 192, 193; nádrž Kalawewa
 193; pevnost 186, 188, 193;
 posvátný strom Bódhi 169, 188,
 192, 193
 Apis, býk 81
 Apollónios z Rhodu 99
 Apriés viz Vahjebre
 Aretas III. 61
 Aretas IV. 61
 Aristarchos 99
 Aristofanés Byzantský 99, 131
 Artaxerxés 45, 46
 Artemis 64–68; chrám 67–69
 Ašóka 12, 169, 183, 184, 188
 Aššurbanipal 42, 43, 87
 Atbara, řeka 100
 Athéna 11, 32, 48, 49, 49, 75, 126,

- 127, 130, 131, 138, 139, 140, 143
- Athény 8, 11, 11, 32, 49, 115, 126–131, 137, 139, 140; agora 126, 130, 131; akropole 11, 126, 127, 127, 131; Erechtheion 127, 131; Héfaistův chrám 126; Parthenón 11, 48, 140, 126, 127, 131, 140; stoa Dia Eleutheria 127
- Athénodóros 58
- Aton 77, 88, 88, 90, 90;
Atonovy chrámy 8, 88, 88, 90
- Attalos I. 48
- Attalos III. 49
- Augustus 50, 68, 94, 11, 101, 104, 104, 106, 144, 144, 146–150, 151, 160, 160, 164
- Aurelián 70, 75
- Babylón 6, 15, 30, 34–39; chrám Esagila 38, 39; Ištarina brána 35, 38; Letní palác 38; Nabukad-nezarův palác 38, 39; Severní palác 38; Třída procesí 35, 38, 39; Visuté zahrady 34, 39; zikkurrat – „Babylónská věž“ 38, 39
- Bakchus 109, 109
- Banerjee 170
- Barsiné 48
- Bél 73; chrám 70, 70, 74
- Blom, Frans 202, 205
- Boghazköy (Bohazkale) 24
- Bruce, James 100
- buddhismus 170, 183, 188; centra 12, 169, 193; kláštery 169, 170, 183, 186, 188, 188, 192, 193; stúpy 171, 183, 186, 188, 192, 193
- Büyükkale 24
- Caelestis, kult 94
- Caesar, Julius 50, 68, 148, 149, 150, 150, 160, 164
- Calakmul 219, 223, 224
- Caracalla 106, 109
- Caral 195, 196–201; Chupacigarro 196, 197; Pyramida Galerie 200; Hlavní pyramida 196, 197, 200
- Catherwood, Frederick 220, 221
- Cato Starší 94
- Catullus 32
- Ceres 139, 139
- Covarrubias, Miguel 202
- Cuicuilco 213
- Čandragupta 169, 182
- Čchang-an 180
- Čchin Š'-chuang-ti 169, 176, 179, 180; jeho hrobka 176, 177, 179, 180
- Dáreios I. 39, 44, 45
- Démétér 49, 137
- demokracie 58, 126, 127, 130, 131, 131, 137
- „dlouhý počet“ 221–223
- doba bronzová 12, 24, 28, 28, 30, 31, 116, 122, 125, 126, 127, 170, 171
- Efez 49, 64–69; Bazilika svatého Jana Evangelisty 69; Celsova knihovna 64, 64, 68; divadlo 67, 68; chrám bohyně Artemidy 64, 67–69
- Egypt 9, 13, 26, 42, 45, 47, 50, 51, 61, 62, 70, 75, 100, 101, 103, 109, 115, 118, 119, 125, 150, 152, 196; arabské dobytí 77, 78, 81, 96; viz též jednotlivá města
- Elamité 35, 39
- Empedoklés 135
- Eratosthenés 99
- Eumenés 48
- Eufkrat, řeka 6, 6, 16, 18, 24, 34, 73, 74, 75
- Evans, sir Arthur 116, 119, 120, 121
- Ezana, král 113
- Falaris 136, 137
- Fa-sien 183, 186, 193, 186, 193
- Filetairos z Tia 48
- Fiorelli, Giuseppe 159
- Fustát 77, 81; viz též Káhira
- Galatové 48–49
- Galénos 51
- Ganga, řeka 182
- ge'ez, písmo 112, 113, 113
- Germanicus 73
- Gilgameš 16, 19
- Hadrián 50, 50, 74, 106
- Hannibal 77, 94, 137, 143, 144
- Haršepsut 84
- Hedvábná stezka 34, 74
- Helena, Trojská 28, 30, 31, 32, 124, 125
- Héra 49, 138, 139, 140;
chrám 138, 139, 140
- Herculaneum 143, 152, 155, 158, 159; viz též Pompeje
- Herodes 11, 52, 52, 55, 56, 56, 61, 75
- Hérodotos 32, 34, 35, 46, 78, 80, 81, 100
- Hérón 99
- Himera 127
- Hisarlik 28, 30
- Historia Augusta 75, 109
- Homér 28, 30–32, 115, 116, 121, 122, 124; Ílias 28, 32; Odysea 116, 122, 124
- Chak Tok Ich'aak 219
- Chammurapi 34, 35, 39; stéla se zákoníkem 35–36, 39
- Chan-tan 172
- Chattuša 24–27, 28, 31; Lvi brána 25, 26; Yazilikaya 26
- Chattušili 24
- Chetitě 24–27, 28, 31, 32, 34
- Chorásánská cesta 34
- Indie 12, 47, 74, 112, 169, 171, 182, 184, 184, 186, 188, 193, 205; viz též jednotlivá města
- Indus, řeka 170; údolí 11, 12, 45, 169
- Ištar 16, 16, 18, 19, 35, 38, 40, 42, 43
- Jasaw Chan K'awiil 219
- Jenner, W. J. F. 4
- Jeruzalém 15, 39, 52–57, 61; Chrát-mová hora 56; Staré město 55; Šalomounův chrám 15, 52, 52, 55, 56, 57; Západní zeď 52, 56
- Jing 172
- Káhira 77, 78, 81, 88
- kanály 19, 43, 151, 155, 163, 163, 170, 174, 178, 179, 193, 206, 208, 210, 213, 214; viz též akvadukty; zavlažovací systémy
- Kann, bitva u 77, 143
- Karnak 77, 80, 83; Amonův chrám 80, 83
- Kartágo 77, 94–95, 104, 134, 137
- Kassité 35

- K'ínich Ahkal Mo' Naahb' 224
 K'ínich Jan'aahb' Pakal II. *viz* Pakal
 K'ínich K'uk' Bahlam 224
 Knóssos 115, 115, 116–121; fresky 115, 118, 121, 122, 142; paláce 115, 116, 117–121; síně dvoj-
 břítých seker 120, 121;
 trůnní sál 117, 117, 118, 118, 119;
 Velké schodiště 119, 120
 Konstantin Veliký 28, 32, 166, 167
 Kuš, království 100

 La Farge, Oliver 202, 205
 lapis lazuli 18, 21, 23, 23, 122, 188
 La Venta 202–205; komplexy 203;
 obří hlavy 203, 204;
 obětiny 203–205; pyramida C 204
 Layard, A. H. 43
 Leptis Magna 4, 77, 104–109; akva-
 dukt 106; bazilika v severovském
 komplexu s forem 107;
 divadlo 106; přístav 107, 109;
 Severův oblouk 104, 106, 109
 lineární písmo B 121, 122
 Lin-c' 12, 169, 172–175;
 městské hradby 172–174, 173
 Liou Pang 179
 Livius 104, 143
 Luo-jang 174
 Luxor *viz* Théby
 Lýsimachos 67

 Magna Graecia 115
 Mahávamsa („Velká kronika“) 186,
 188, 192, 193
 Manehto 80
 Marshall, sir John 170
 maurjovští vládci 12, 169, 182, 183,
 184
 Mayové 16, 195, 202, 210, 213,
 215, 216, 220–222; hieroglyfy
 13, 195, 220–222
 Megasthenés 182–184
 Memfis 11, 77, 78–82; obrovská
 socha faraona Ramesse II. 78, 81;
 palác faraona Merenptaha 81;
 palác faraona Vahjebrea (Apriés)
 81; Serapeion 78, 81
 Meni 80
 Mentuhotep II. 82, 84
 Merenptah 81
 Meroe 99, 77, 100–103, 101;
 „královské město“ 101; pyrami-
 dová pohřebiště 100, 101, 103
 Mítrahína 78, 78; *srov. též* Memfis
 Mithridatés 50
 Mocius 173
 Mohendžodaro 11, 12, 169–171;
 Dolní město 170, 171;
 Velké lázně 171
 Monte Albán 196, 206–209, 210;
 Hlavní náměstí 206, 208, 206;
 hrobky 209; hřiště na míčovou
 hru 209; keramika 208
 Mosul 40, 43
 Mykény 115, 12–125, 170, 122;
 megaron 122; okruh šachtových
 hrobů A 124
 Nabatejci 58–62
 Nabonassar 35
 Nabopolassar 35
 Nabukadnezar 35, 38, 39, 81
 Narmer 80
 Nefertiti 88, 90, 92
 Nero 48, 57
 Nil: delta 78; řeka 6, 8, 9, 77, 81,
 83, 87, 88, 100, 110; údolí 42
 Nîmes 160–163; amfiteátr 161,
 161; „Dianin chrám“ 161;
 Maison Carrée 160–161;
 Porte d'Auguste 160
 Ninive 40–43; Aššurbanipalův palác
 42, 43; Ištarin chrám 40, 42;
 kanály 43; Kujundžik 42, 43;
 Nergalova brána 40, 43;
 Sinacheribův palác 43
 Núbie 45, 87, 101

 Období válčících států (Čína) 12, 169,
 172–176
 obchod 15, 43, 46, 61, 62, 100, 101,
 106, 113, 126, 134, 137, 152,
 153, 172, 174, 215; dovoz 18,
 23; síť 11, 31, 34, 74, 75, 94,
 96, 110, 188, 205, 210, 215
 Odainathus, Septimius 70, 75
 Oea 104
 Oktavián *viz* Augustus
 Olmékové 195, 202–205
 Ona Negast 110
 Paestum 115, 138–143; forum říms-
 kého typu 142; hrobka potápěče
 140, 142; chrám bohyně Athény
 138, 139, 139, 140, 143; jižní
 chrámy 138, 139, 139, 140;
 sochařství 140
 Pakal 195, 222, 223, 224
 Palenque 195, 195, 220–225;
 Chrám nápisů 220, 221, 224;
 králové 222–224, 224; maska
 „červené královny“ 222; Pakalova
 hrobka 224; Palác 220, 221,
 222, 223, 224; Skupina kříže
 220; věž 220, 221
 Palmýra 11, 15, 70–75, 70; Bélův
 chrám 70, 70, 74; citadela 73;
 „Diokleciánův tábor“ 75; nápisy
 70–73, 73
 Pandukabhaya 186
 Pátaliputra 12, 169, 182–185, 183,
 184; Ašókův palác 183; hradby
 183, 184, 183
 Patna *viz* Pátaliputra
 Pepi I. 80
 Pergamon 15, 48–51, 49; Červená
 bazilika 50, 51; svatyně Asklépia
 48, 50; Velký oltář 48, 49, 50
 Periklés 115, 127, 131
 Persefoné 137
 Persepolis 15, 30, 44–47; apadana
 45, 46; „brána všech národů“ 44;
 hala se 100 sloupy 45, 45, 46;
 pokladnice 45–47
 Petra 11, 15, 58–63;
 ad-Dér (Kláster) 58, 61;
 al-Chazna (Pokladnice) 61, 61;
 Královské hrobky 62;
 Qasr al-Bint 62; Siq 61, 61
 Pindaros 137
 písmo: etiopské 112; klínové 93;
 lineární A 121; lineární B 121,
 122; mayské 13, 195
 Plinius Starší 52, 70, 73, 74
 Plótinos 99
 Plútarchos 44, 131
 Pompeje 55, 115, 143, 146,
 152–159; amfiteátr 146, 152;
 Dům Menandra 155; Dům zla-
 tého náramku 155; forum 153;
 chrámy 152; zničení 158, 159
 Pompeius 52, 56, 70

- Pont du Gard 160, 163, 163
viz též Nîmes
- Poseidón 126, 130, 138, 139
- Poseidónia *viz* Paestum
- Priamos 28, 30, 32, 125
- první čínský císař *srov.* Čchin Š'-chuang
- Ptah 78, 80, 81
- Ptolemaios I. 96, 99
- Pu-abi, královna 21–23, 23
- punské války 94, 104, 143
- Pylos 122, 125
- Rabbel II. 62
- Ramesse II. 78, 81, 86
- Ruz, Alberto 224
- Řím 28, 94, 106, 144–151;
 akvadukty 147, 151; Augustovo
 forum 150, 150; Augustův dům
 149; Circus Maximus 146, 147,
 149, 151; divadla 144, 151;
 forum 146, 148, 149, 150;
 Castorův chrám 148, 149;
 chrám Marta Ultora 149, 150;
 Kapitol 146, 147; Koloseum
 144, 151, 161; Martovo pole
 147, 149, 150; Palatin 144, 146,
 147, 149; *viz též* Augustus;
 římská republika; římská říše
 římská republika 115, 144
 římská říše 49, 50, 55–57, 62, 68,
 74, 100, 101, 142, 143, 151, 164
- S'-ma Čchien, Š'-t'i (Zápisky historika)
 176, 177
- Sabrata 104
- Sakkára 78, 81
- San Lorenzo 202
- Sapinuwa 32
- Sardy 34
- Seleukos 39
- Severus, Septimius, císař 104, 107,
 109
- Shadyová, Ruth 196, 200
- Schliemann, Heinrich 28, 31, 124;
 „Heleniny šperky“ 28, 32
- Sia-tu 173
- Siang Jü 179
- Sien-jang 12, 176–181; hrobka
 Prvního císaře 176, 177, 180;
- Palác E-pchang 178–180, 179;
 paláce 176–180, 176, 180
- Sihiyaj K'ahk' 219
- Sinacherib 40, 42, 43
- Solón 127
- Sparta 32
- Spooner, D. B. 184
- Stephens, John Lloyd 220
- Strabón 96, 101
- Středozemní moře 6, 8, 9, 45, 94,
 96, 115
- Süan-cang 183
- Súsy 34, 35, 39, 46, 182
- Šalomoun 15, 70
- Šamši-Adad I. 40
- Šang Jang 176
- Šápúr I. 75
- Šendí 100
- Šešonk I. 81
- Šuppiluliuma, král 24
- Tanit *viz* Caelestis
- Tell al-Muqajjar *viz* Ur
- Tellias 132
- Tenochtitlan 210
- Teotihuacan 195, 210–215, 219;
 Třída mrtvých 213–215, 213;
 Citadela 213, 214; komplex
 Tetitla 214, 215, 215; Pyramida
 Měsíce 195, 210, 213, 213;
 Pyramida Opeřeného hada 213,
 213, 215; Pyramida Slunce 195,
 210, 213, 213; Velký komplex
 213, 213
- Théby 8, 11, 77, 80, 82–88;
 Dér el-Medína 86; chrám
 v Luxoru 8, 77, 82, 83, 84, 86,
 87; Karnak 77, 80; Ramesseum
 86 *viz* Dér el-Bahrí; Údolí králů
- Thérón 137
- Thutmose III. 84, 86
- Tibera, řeka 147, 151
- Tigris, řeka 6, 16, 34, 39, 43
- Tikal 12, 195, 216–219; Hlavní
 akropole 217, 217; Chrám 4
 219; pyramidy 216, 217, 219;
 Severní akropole 217, 217;
 Velké náměstí 217, 217, 219
- Titus 52, 55, 57
- Traján 39, 50, 62, 95, 104, 109
- Trevír 115, 164–167; amfiteátr 164,
 166; Bazilika 166, 167, 166;
 Císařské lázně 164, 167;
 Porta Nigra 166, 166
- tribut 15, 31, 46, 46, 104
- Tripolsko 104
- Trója 15, 28–33, 28; Trója VI 30,
 30, 31; výzkumy 28–31;
viz též Helena Trojská
- Trojská válka 31, 32, 115, 140
- Udayibhadda 182
- Údolí králů 84, 86
- Ur 20–23; hrob královny Pu-abi 21,
 23, 23; Královské pohřebiště
 20–23; zikkurrat 21
- Uruk 9, 16–19, 18; Anuova svatyně
 18; „Bílý chrám“ 18; Ištarin
 chrám 16, 18
- Vaballathus 75
- Vahjebre 81
- Valerián 75
- Vespasián 57
- Vesuv 115, 152, 153, 158, 159
- Vidžaja, princ 186
- voda 6, 8, 16, 19, 26, 30, 43, 61, 68,
 74, 81, 95, 106, 130, 135, 147,
 152, 155, 160–163, 170, 174,
 182, 186, 192, 193, 208, 210,
 213, 215, 221; *viz též* akvadukty;
 kanály; zavlažovací systémy
- Waddell, L. A., plukovník 183
- Wheeler, sir Mortimer 171
- Wiluša 31, 32
- Woolley, Leonard 21
- Xerxés 28, 39, 44, 45, 100
- Yax Ehb' Xook 219
- Yik'in Chan K'awiil 219
- zavlažovací systémy 43, 200, 206,
 210, 214; *srov. též* akvadukty;
 kanály
- zemědělství 15, 62, 100, 107, 134,
 172, 201, 208
- Zenobie 70, 75
- Zeus 125, 127, 138, 132 *viz též* Dia;
 chrámy Diovy 132, 134